

Naglis Kardelis

NESUVOKIAMOJI TIKROVĖS MOTINA: MATERIJOS SAMPRATOS FORMAVIMASIS ANTIKNĖJE FILOSOFIJOJE

Šiuolaikinės filosofijos skyrius
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105, Vilnius
El. paštas: naglis.kardelis@gmail.com

Straipsnyje pateikiama materijos sampratos ir pačios materijos sąvokos formavimo-
si antikinėje filosofijoje analizė. Atkreipus dėmesį į esminį skirtumą tarp ideologinio
(ideologizuoto) ir grynai filosofinio (nesuinteresuoto teorinio) materijos suvokimo,
nagrinėjama materijos koncepto raida ikifilosofiniu laikotarpiu, aptariami materiją ir
jai semantiškai giminingas sąvokas reiškiančių lotyniškų, graikiškų ir lietuviškų žodžių
reikšmių atspalviai, filosofinių terminų etimologijos. Paskui analizuojama materijos
sampratos raida ikisokratiniu senovės graikų filosofijos laikotarpiu, vėlyvajame Platono
dialoge *Timajas* ir Aristotelio filosofijoje. Pabaigoje akcentuojamas prigimtinis, jokių
mąstymo judesiu nepanaikinamas materijos sąvokos miglotumas, neapibrėžtumas ir
prieštaringumas, kartu pripažįstant šios sąvokos gimdomų konceptualiųjų paradoksų
svarbą kūrybingam filosofiniam mąstymui.

RAKTAŽODŽIAI: materija, matrica, lotynų kalba, senoji graikų kalba, lietuvių kalba,
etimologija, antikinė filosofija, ikisokratikai, Platonas, Aristotelis, modernioji fizika,
konceptualieji paradoksai.

Materijos sąvoka filosofinių apmąstymų ir ideologinių ginčų sandūroje: įvadinės pastabos

Materija, materialumas, materializmas – šie įvairiuose filosofiniuose kontekstuose vartojami terminai daugeliui atrodo savaime suprantami, turintys aiškiai apibrėžtą reikšmę ir konceptualiuoju požiūriu nekeliantys rimtesnių problemų. Maža to – visi pripažįstame, jog tai vienos svarbiausių filosofinių sąvokų, be kurių neišsivaizduotume pačios filosofijos. Deja, refleksijos stokojantis pernelyg dažnas operavimas materijos sąvoka ir kitomis jai giminingomis išvestinėmis sąvokomis neretai slepia mūsų negebėjimą giliau susimąstyti apie tikrąją filosofinę žodžio „materija“ prasmę ir nenorą – ar nepajėgumą – išsiaiškinti, kaip filosofinė materijos samprata ir pati materijos sąvoka, kalbos lygmeniu išreiškianti konceptualųjį šios sampratos branduolį, formavosi Vakarų filosofijos istorijoje.

Puikiai žinome, kaip dažnai filosofija paverčiama ideologinių karų, nieko bendra neturinčių su filosofijos esme, prigimtimi bei etosu, įkaite. Filosofinė materijos sąvoka taip pat neretai tampa ideologijų įkaite ir galingu ideologų ginklu: šios sąvokos svarba ideologijai yra lyg veidrodinis jos svarbos filosofijai atspindys, nors motyvai, dėl kurių materijos sąvoka yra svarbi filosofijai ir ideologijai, atsiskleidžia kaip visiškai skirtingi, ypač atlikus nuodugnesnę analizę.

Štai didysis ideologas Vladimiras Leninas materijos ir sąmonės pirmumo klausimą įvardijo kaip pagrindinį filosofijos klausimą, taip paliudydamas materijos – ir materijos koncepto – svarbą ideologijai. Dvi magistralines mąstymo linijas filosofijoje – „materialistinę“ (siejamą su Demokrito vardu) ir „idealistinę“ (siejamą su Platono vardu) – Leninas laikė atstovaujančiomis dviem radikalai skirtingiems atsakymams į minėtąjį pagrindinį filosofijos klausimą. Jei nesame prisiekę marksistai, vargu ar galime filosofijos požiūriu rimtai traktuoti tokius materialistinės ideologijos pavyzdžius, kaip dialektinį ir istorinį materializmą, bet jie, kaip ir daugelis kitų ideologiškai orientuoto materializmo atmainų, akivaizdžiai paliudija ne tik ideologinių materijos sampratų įvairovę, bet ir įspūdingą materijos koncepto karjerą ideologinių sistemų istorijoje. Tokios primityvios materializmo atmainos, kaip vulgarusis materializmas, yra virtusios pajuokos objektu net patiems dialektinio materializmo adeptams, jau nekalbant apie kitas ideologijas išpažįstančius ar autentiškesnei filosofijai atstovaujančius mąstytojus.

Daugelis vyresnės ir vidurinės kartos intelektualų puikiai atmena materijos apibūdinimus sovietiniuose dialektinio materializmo vadovėliuose, kuriuos anais užmarštin benueinančiais laikais privalėjo studijuoti visi aukštųjų mokyklų studentai: anot dialektinio materializmo, materija – tai filosofinis terminas, kuriuo

įvardijama objektyvi realybė, nepriklausanti nuo mūsų sąmonės ir žinių apie ją (Мелюхин 1983: 354–355). Remiantis tokia apibrėžtimi, visa, kas tikroviška ir objektyvu, tiesiog savaime yra materialu, o visa, kas materialu – objektyvu ir tikroviška. Sąmonė – „neobjektyvios“ subjektyvybės sritis – laikyta ne kokia nors substanciška duotimi, o tik *savybe* – būtent labai organizuotos materijos savybe. Taip pat buvo teigiama, kad sąmonei būdinga objektyvią tikrovę – materiją – „kopijuoti“, atspindint ją lyg veidrodyje ir, žmogiškajam pažinimui vis tobulėjant, šį atspindimą tikrovės atvaizdą vis labiau *asimptotiškai* artinant prie absoliučiai teisingo tikrovės „provaizdžio“, kaip tam tikros pažinimo ribos, kurios žmogus, deja, niekada nepasiekia.

Pati materija, anot dialektinio materializmo doktrinos, egzistuojanti dviem – matomos ir kitomis juslėmis patiriamos įprastos fizinės *medžiagos* ir nematomo fizinio *lauko* – pavidalais. Remiantis tokia materijos samprata, erdvėlaikyje griežtai lokalizuojamos daiktiškos substancijos, t. y. jusliška patiriami medžiagiški daiktai, savo pavidalu įkūnija tik vieną iš dviejų įmanomų materijos egzistavimo būdų. Fizinis laukas, kuris nėra matomas ir nėra užčiuopiamas kitomis juslėmis, kasdieni fenomenologinei sąmonei – „sveikam protui“ – atrodytų kaip radikali to, kas kieta, daiktiška, substancialu ir medžiagiška – taigi *materialu* – priešybė. Kai viskas, kas „objektyviai“ egzistuoja pasaulyje – ir tai, kas medžiagiška bei apčiuopiama, ir tai, kas nemedžiagiška bei neapčiuopiama – priskiriama materijos plotmei, pati materijos sąvoka patiria baisingą conceptualiąją infliaciją – visiškai išplaunama bet kokia konkreči, netriviali jos esmė: mat jei viskas pasaulyje (išskyrus sąmonės sritį) yra materija įvairių jos apraiškų pavidalu, tuomet pats žodis „materija“ privalo būti pripažintas kaip visiškai neinformatyvus ir perteklinis – jis atsiskleidžia tiesiog kaip žodžio „tikrovė“ (ar žodžių junginio „objektyvi tikrovė“) sinonimas, neturintis jokio pačią tikrovės sąvoką papildančio specifinio turinio.

Be to, materiją suvokiant kaip tai, kas objektyviai egzistuoja pačiais įvairiausiai – matomais ir nematomais, apčiuopiamais ir neapčiuopiamais – pavidalais, pati vidinė (etimologinė) žodžio „materija“ (kilusio iš lot. *materia*) reikšmė, krepianči į jusliška patiriamą fizinės medžiagos (dar tiksliau tariant – *medienos, rąstų, t. y. nukirstų medžių medžiagos*) sritį, atsiskleidžia kaip netiksli ar net klaidinanti, ypač jei kalbame apie fizinį lauką kaip materijos egzistavimo formą, skirtingą nuo įprastos medžiagos, arba apie visą materiją kaip visumą – visų įmanomų jos egzistavimo formų visetą.

Vis dėlto šioje preciziškumo stokojančioje ideologizuotoje materijos sampratoje galima išvelgti ir vieną pozityvų aspektą: dialektinio materializmo doktrinoje yra pripažįstamas *grynosios objektyvybės*, kuri nėra subjektyviai konstruojama žmogaus sąmonės, ir *objektyvios tikrovės* egzistavimas. Nors materijos

egzistavimas yra tiesiog formaliai – ideologiškai – postuluojamas, nė nemėginant jo grįsti kokiais nors racionaliais argumentais, pats materijos, kaip objektyvios tikrovės, nepriklausančios nuo žmogaus sąmonės, postulavimo faktas gali būti laikomas tiesiog kiek įmančiau deklaruojamo tikėjimo (ir formalaus tvirtinimo), kad egzistuoja objektyvi tikrovė, išraiška. Pats tikėjimas objektyvios tikrovės, nepriklausančios nuo konstruojančios sąmonės, egzistavimu, be jokios abejonės, yra labai pozityvus dalykas – nepaisant ideologizuoto būdo, kuriuo atliekamas tokio tikėjimo judesys.

Nuo filosofija apsimetančios ideologijos pereikime prie tikrosios – ar bent *tikresnės* – filosofijos. Būtina pripažinti, kad įvairių pavidalų materializmas šiais laikais yra iš tiesų madingas ne tik tokio mąstymo, kurį pavadintume veikiau ideologiniu nei filosofiniu, tradicijoje, bet ir įvairiuose tikrai – ir labai profesionaliai plėtojama – filosofijai atstovaujančiuose mąstymo kontekstuose¹. Įvairios materializmo versijos, dažniausiai įvardijamos natūralizmo, fizikalizmo, biheviorizmo, eliminacionizmo (eliminacinio reduktyvizmo) bei kitais panašiais pavadinimais, bent formaliu atžvilgiu yra gana sėkmingai plėtojamos analitinėje (visų pirma sąmonės) filosofijoje. Nors analitinėse materializmo versijose randama įdomių ir labai įtikinamų argumentų, pagrindžiančių sąmonės fenomenų redukcijos į materialųjį smegenų substratą ir jam būdingas funkcijas galimybę ar net būtinybę, išradingai redukuojamų sąmonės fenomenų substrato materialumas pats savaime, t. y. tikroji šio materialumo esmė ir prigimtis, beveik niekada nebūna giliau užklausias, tarsi iš anksto numanant, jog tai savaime aiškus dalykas. Deja, būtina pripažinti, kad šiuolaikinė materialistiškai orientuota analitinė filosofija, nepaisant konkrečių praktinių jos pasiekimų, nepajėgia įkvėpti bendresnio pobūdžio apmąstymams apie materijos pačios savaime prigimtį.

Šiuolaikinėje kontinentinėje filosofijoje pastaruoju dešimtmečiu taip pat susiformavo nemažai materializmo atmainų, labai skirtingų tiek objekto, į kurį kreipiama analizė, tiek taikomų metodų atžvilgiu. Kontinentinėje filosofijoje plėtojami materializmai pasižymi stebėtinu inovatyvumu ir vaisingomis projekcijomis į praktinės filosofijos sritį, bet visiems šiems materializmams būdinga tai, kad jų metodologinis savitumas – ir šio nulemtas filosofinis novatoriškumas – remiasi kuriuo nors konkrečiu materialumo aspektu ir palyginti siauru materialumo supratimu, kurį lemia griežtai apibrėžtas specifinis teminis laukas ir konkretus tiriamasis objektas.

Kaip ir analitinėse materializmo versijose, kontinentinėje filosofijoje susiformavusiose materializmo atmainose beveik niekada nekliamas klausimas apie

¹ Glaustą panoraminę materializmo raidos apžvalgą žr.: Stack 2005: 633–635. Gražų teorinį materializmo esmės išdėstymą pateikia Lacey 1995: 530–532.

tai, kas yra materija ir materialumas apskritai, bendriausia teorine prasme². Taip nutinka ne tik dėl nepajėgumo tokį klausimą iškelti ir mėginti jį atsakyti, bet ir dėl bene visuotinio kontinentinės filosofijos atstovams būdingo įsitikinimo, kad universalių teorinių klausimų kėlimo ir atsakinėjimo į juos laikai jau seniai praėjo. Kontinentinių materializmų atstovams, kreipiantiems savo dėmesį į labai konkrečius ir praktiškai pritaikomus materialumo aspektus, sakytume, yra būdinga baimė ar bodėjimasis kurti „Didįjį pasakojimą“ apie Materiją, rašomą didžiąja raide, – apie materiją apskritai ir materialumą pačia bendriausia prasme, o juk būtent universaliai formuluojamų pamatinių filosofinių klausimų kėlimo ir mėginimo į juos atsakyti mes ir norėtume tikėtis iš kiekvieno mąstytojo, vadinančio save tikru filosofu. Vis dėlto, nepaisant tam tikro teminio ir metodologinio prieigų siaurumo, kontinentinių materializmų kūrėjai yra pateikę nemažai novatoriškų filosofinių sprendimų, aktualių šiuolaikinei etikai ir politinei filosofijai.

Bendro pobūdžio klausimas apie materijos ir materialumo prigimtį, net jei jis formuluojamas be klasikinei filosofijai būdingo metafizinio užmojo ir esencialistinių pretenzijų, išlieka aktualus tiems šiuolaikiniams filosofams, kurie klausia apie galimybės mąstyti tai, kas nereprezentuojama, ir be įprastinių reprezentacijų suvokti tai, kas įvykiška bei įvykiškai singuliaru, sąlygas. Mąstymas apie materiją ir materialumą esencializmo išvengiančiu režimu įdomiais rezultatais vainikuojamas šiuolaikinėje etikoje, politinėje ir meno filosofijoje. Labai įdomus, iš tiesų novatoriškas šiuolaikinių kontinentinių materializmų bruožas, kurio pasigendame tūkstantmetėje klasikinės filosofijos tradicijoje, yra susijęs su siekiu apmąstyti ne tik fizinių objektų, bet ir to, kas tiesiogine prasme nėra daiktiška, medžiagiška – antai įvairios prigimties dinaminų procesų ir singuliarių socialinių bei politinių įvykių – materialumą. Politinio įvykio materialumas – tai tik viena iš įdomesnių temų, šiuolaikinėje filosofijoje vaisingai analizuojamų iš savitai steigtos materialistinės perspektyvos.

Po visų šių įvadinių pastabų apie materijos sąvoką lydinčias ideologijos ir filosofijos sankirtas, pereikime prie pagrindinės šiame straipsnyje mums rūpimos temos – materijos sampratos formavimosi antikinėje filosofijoje. Tikėtina, kad būtent gilenis supratimas, kokią raidą ši samprata – ir pati materijos sąvoka – patyrė Antikoje, leistų sugrąžinti jai vėlesniais laikais – ypač dialektinio materializmo dok-

² Radikalčiai ir įkyriai keliamo klausimo apie tai, kas yra materija, neatsakomumą ir galbūt net neaktualumą iš analitinės filosofijos perspektyvos šmaikščiai aptaria Andrew Belsey, pacituodamas tokį trumpu dialogu perteikiamą karalienės Viktorijos laikų sąmojį: „What is matter? – Never mind. What is mind? – No matter.“: Belsey 1995: 539. Kaip pažymi Belsey, materijos sąvoka, nebūdama aiški pati savaime, tampa šiek tiek skaidresnė, kai priešpriešinama kuriai nors kitai sąvokai, kuri suvokiama kaip poliariškai priešinga materijos sąvokai. Pavyzdžiui, minėtame sąmojyje materija (*matter*) priešpriešinama sąmonei (*mind*) – nors ir neatsakoma į klausimą, kas yra materija, materijos/sąmonės (*matter/mind*) skirtis yra kiek aiškesnė už bet kurią iš skirtyje figūruojančių poliariškai priešingų sąvokų.

trinoje – prarastą konceptualų konkretumą ir semantinį specifiškumą, kurie savo ruožtu galbūt padėtų atskleisti tai, kas materijos sąvokoje iki šių dienų tebeglūdi kaip banalumo nepraradęs konceptualusis branduolys, galintis būti iš tiesų aktualus šiuolaikinei filosofijai ir kreipti mūsų mąstymą – ne tik mąstymą apie materiją pačią savaime, bet ir mąstymą apie *visą materialią ir galbūt net nematerialią tikrovę* – vaisingesne kryptimi.

Nors pati materija, kaip vėliau pamatysime, didžiųjų Antikos filosofų veikaluose galų gale atsiskleidžia kaip nesuvokiama ir niekaip kitaip neperprantama, pats troškimas ją mąstyti bei suvokti radikaliai išbando abstraktaus teorinio mąstymo galimybes, pasiekdamas tolimiausias filosofijos ribas. Bet koks autentiškas, neformalus, ideologinių stereotipų išvengiantis mąstymas apie materiją – nesvarbu, kaip ji bebūtų suvokiama – pralaužia pasenusių, konceptualų produktivumą praradusių sąvokinių reprezentacijų ledus, suteikdamas filosofiniam mąstymui šviežumo, gaivumo, naujos energijos.

Nelabai suklystume teigdami, kad vos ne kiekvienas bandymas atnaujinti filosofiją prasideda ir baigiasi mąstymu apie tai, kas yra materija...

Etimologiniai materijos sąvokos aspektai: apie ikifilosofinę materijos sampratos raidą

Materijos sampratos raidos antikinėje filosofijoje analizę pradėsime atkreipdami dėmesį į pirmykštę paties žodžio „materija“ semantiką, išryškėjančią nagrinėjant etimologinius materijos sąvokos aspektus. Vidinė (etimologinė) šio termino reikšmė, atskleidžianti kasdienį, ikifilosofinį, materijos suvokimą, sykiu leis nustatyti bei fiksuoti pradinį semantinį šio žodžio branduolį kaip materijos sampratos formavimosi Antikoje išeities tašką, tapsiantį ir visos filosofinės mūsų analizės atspirties tašku.

Trumpai aptarsime tiek lotyniškąjį daiktavardį *materia*, iš kurio kilo tarptautinis žodis „materija“, randamas daugelyje naujųjų Europos kalbų, tarp jų ir lietuvių kalboje, tiek ir graikiškąjį lotyniško žodžio *materia*, vartoto ne kasdiene, o būtent filosofine reikšme, provaizdį – chronologiškai ankstesnį graikiškąjį daiktavardį *hulē*, kuris reikšme, artima mūsų vartojamo materijos termino reikšmei, senąja graikų kalba parašytuose filosofiniuose tekstuose (tarp kurių, be jokios abejonės, svarbiausi yra Aristotelio veikalai) aptinkamas nuo vėlyvojo klasikinio laikotarpio. Kartu su lot. *materia* ir gr. *hulē* etimologijomis aptarsime ir kai kurių kitų jiems semantiškai giminingų žodžių, tarp jų ir lietuviškų, etimologijas, svarbias kasdienės, ikifilosofinės, materijos sampratos niuansams atskleisti.

Kaip liudija skirtingiems laikotarpiams priskiriami įvairių žanrų lotyniški tekstai, kasdienėje, ikifilosofinėje, vartosenoje žodis *materia* reiškė tiesiog *medžiagą*, ypač *medieną* – *medžio medžiagą*³: būtent lietuviškas žodžių junginys *medžio medžiaga*, atrodantis beveik kaip *figura etimologica* ir, įsiklausius į vidinę žodžių *medžiaga* ir *medis* (ypač kada šis pateikiamas kai kurių netiesioginių linksnių forma – antai *medžio, medžiui*) reikšmę, skambantis net šiek tiek tautologiškai, semantinės tipologijos lygmeniu patvirtina hipotezę, kad kasdienėje sąmonėje materija ir materialumas siejosi su labai konkrečiais, jusliškai patiriamais ir – tai itin svarbu – gamtiniais, gyvais, augančiais, dinaminio aktyvumo kupiniais ir prigimtinės potencijas realizuojančiais esiniais. Kaip ir kasdieniškai suvokiamas lietuviškas žodis *medžiaga*, lotyniškas daiktavardis *materia*, vartotas kasdieniuose, ikifilosofiniuose kontekstuose, ne tik nebuvo siejamas su tuo, kas statiška, negyva, inertiška, abstraktu, bet ir apskritai nebuvo mąstomas kaip – ironiškai tariant – kažin kokia *aukštoji materija*.

Beje, tokios žodinės išraiškos, kaip *aukštoji materija*, kuriomis darome užuominas į tai, kas idealu ir abstraktu, jusliškai neapčiuopiama ir pagaunama vien teoriniu protu, subtiliai niuansuota ir painiai sudėtinga – kitaip tariant, visų pirma į tai, kas susiję su sunkiai suvokiamu, nusakomu ar kaip kitaip perteikiamu mąstymo turiniu, būtent ir parodo per ilgą laiką įvykusius radikalius materijos sampratos pokyčius, atsispindinčius pereinant nuo konkrečios, kasdienės, prie abstrakčios, filosofinės, materijos sąvokos traktuotės. Šią semantinę evoliuciją įmanoma perteikti net tokiu vaizdžiu prilyginimu: tai, kas *žemai* – ant *žemės* ir iš *žemės* – augo kaip medis ir mediena, kaip gyva ir iš gyvo augalo prigimties auganti *medžio medžiaga*, vėliau, sakytume, pakilo *aukštyn*, į abstrakčios idealybės dausas, ir pradėjo pleventi *aukštai* kaip įvairiausių mąstomus pavidalus įgijusi *aukštoji materija*.

Rekonstruojama pirminė lotyniško daiktavardžio *materia* (kita, rečiau vartota, šio žodžio forma – *materies*) reikšmė buvo medžio kamienas, šerdis, kaip „motininis“ medžio augimo šaltinis, centrinė medžio dalis, nuo kurios atsišakoja šakos ir ūgliai – „motininio“ kamieno „vaikai“. Ši pirminė reikšmė yra ne tik formaliai lingvistiškai rekonstruojama, bet ir paliudyta išlikusiuose šaltiniuose – kartais visiškai tiksliai (visa semantinė rekonstruojamos reikšmės apimtimi), o kartais tam tikrų konkrečioje vartosenoje realizuotų semantinių jos atspalvių pavidalu. Rekonstruojamos pirminės šio žodžio reikšmės semantika įtikinamai parodo, kad lotyniškas *materia* etimologiškai sietinas su dar senesniu žodžiu *mater* „motina“, kurį šaknies kamieno formos atžvilgiu tiksliai atitinka lietuvių kalbos daiktavardis „moteris“ (lotyniško ir lietuviško žodžių reikšmės atitinka apytiksliai – nežymus

³ Žodžio *materia* reikšmių spektrą žr.: Glare 1982: 1083, sv. *materia*; Lewis; Short 1998 (1879): 1118, sv. *materia*. Apie žodžio *materia* etimologiją žr.: Vaan 2008: 367, sv. *mater*; Klein 1966: 948, sv. *matter*.

reikšmės pokytis, atsispindintis lietuvių kalboje ir semantinį akcentą perkeliantis iš *motiniškumo* plotmės į *moteriškumo* plotmę, liudija tai, kad moteris mūsų protėvių buvo suvokiama visų pirma kaip motina – jau tapusi ja ar dar tapsianti).

Vėlesnė lotyniško žodžio *materia* reikšmė buvo *rąstas* (apgenėtas medžio kamienas) ir – reikšmės akcentą perkėlus nuo vieno paskiro rąsto prie keleto ar daugybės rąstų – *mediena*, *miškas* (kaip *miško žaliava*, įsivaizduojama *rąstų krūvos* pavidalu). Kitas lotyniškas žodis, *silva*⁴, kaip ir graikiškasis *hulē*⁵, reiškė ne tik augantį, bet ir nukirstą mišką, miško medžiagą, medieną kaip miško „materiją“. Semantinė ne tik lotyniškų žodžių *materia* bei *silva*, bet ir graikiškojo daiktavardžio *hulē* bei lietuviškų žodžių *mediena* ir *medžiaga* raida atskleidžia dėmesio perkėlimą nuo *gyvo*, augančio, dinamines potencijas aktyviai realizuojančio singuliaraus ir jusliškaai konkretaus *medžio* prie *negyvos*, nustojusios augti, statiškos, inertiškos, singuliaraus individualumo netekusios ir, sakytume, vienalytė – anonimine bei kolektyvine – *mase* virtusios *medienos*. Tad net materijos ikifilosofinės sampratos raidoje aiškiai paliudytas reikšmės akcento perkėlimas, viena vertus, nuo *gyvo* prie *negyvo*, o kita vertus – nuo *vieno* prie *daugelio*, nuo *singuliaraus substancinio individo* – prie *anoniminio kolektyvo*, *substancinį individualumą praradusios daugybės*, atsiskleidžiančios *vienalytės inertiškos masės* pavidalu. Vėliau, formuojantis filosofinei materijos sampratai, ši semantinės raidos tendencija tik dar labiau išryškės. Beje, šia proga dar kartą būtina atkreipti dėmesį į tai, kad žodis „medžiaga“, semantiškai atitinkantis lotynų kalbos daiktavardį *materia*, yra tos pat šaknies, kaip ir daiktavardžiai *medis* (plg. daugiskaitos formą *medžiai*), *medžias* (senovinis žodis, reiškiantis mišką), *medžioklė*, *medžiotojas*, *medžioklis* (=medžiotojas), *mediena* ir kt.

Kitas lotyniškas daiktavardis – *matrix* (gen. sg. *matricis*) – yra įdomus ne tik tuo, kad kilęs iš tos pačios šaknies, kaip ir žodis *materia*, bei turi palyginti panašų į pastarojo reikšmių spektrą⁶, bet ir tuo, kad, nepaisant beveik to paties, kaip ir *materia* atveju, semantinės raidos pradžios taško, vėliau įgijo tokių reikšmės atspalvių, kuriuose išryškėjo jo sąsaja su *forma*, filosofiniu *formos principu*, o juk šis antikinės filosofijos kontekstuose buvo suvokiamas kaip poliariškai priešingas materijos principui: juk materija – ypač vadinamoji *pirminė* materija – buvo mąstoma kaip priimanti formą, bet pati savaime jokios formos neturinti. Be to, tiesiogine ir / ar perkeltine prasme materija buvo įsivaizduojama kaip motina, o forma – kaip tėvas.

⁴ Daiktavardžio *silva* semantinius atspalvius žr.: Glare 1982: 1762, sv. *silva*; Lewis; Short 1998 (1879): 1700, sv. *silva*. Apie žodžio *silva* etimologiją žr.: Vaan 2008: 564, sv. *silva*.

⁵ Semantinį *hulē* lauką žr.: Liddell; Scott; Jones 1996: 1847–1848, sv. *hulē*. Apie žodžio *hulē* etimologiją žr.: Beekes 2010: 1529–1530, sv. *hulē*; Frisk 1970–1973: 962–963, sv. *hulē*.

⁶ Žodžio *matrix* reikšmes žr.: Glare 1982: 1084, sv. *matrix*; Lewis; Short 1998 (1879): 1119, sv. *matrix*; žodžio *matrix* etimologiją žr.: Vaan 2008: 367, sv. *mater*; Klein 1966: 948, sv. *matrix*.

Rekonstruojama pirminė daiktavardžio *matrix*, iš kurio kilo ir naujosiose kalbose vartojamas žodis „matrica“, reikšmė yra *gimdyvė, gimdanti motina, motina kaip gimdyvė*. Beje, kaip ir lotyniškasis *materia*, žodis *matrix* etimologiškai siejamas su jau anksčiau minėtu tos pačios šaknies lotynišku žodžiu *mater* „motina“, kuris, būdamas senesnis už abu šiuos iš jo padarytus daiktavardžius, *materia* bei *matrix*, yra akivaizdus jų abiejų etimonas, sakytume, „motininis“ žodis. Kitos, kiek vėliau susiformavusios žodžio *matrix* reikšmės (vienos iš jų realizuotos dar klasikiniėje lotynų kalboje, o kitos – vėlyvosios Antikos ir dar vėlesnių laikotarpių lotynų kalboje), yra šios: moters (ar gyvūnų patelės) gimda, motinos iščios (perkeltine reikšme – bet koks „motininis“ šaltinis, „motininės“ ištakos, „motininė“ versmė); atvertose iščiose randami gemalai ar vaikai (kaip viena laikas iščių *turinys*); vienu metu (iš karto vienas po kito) pagimdyti vaikai ar patelės atvestų jauniklių *vada* (kaip tų pačių iščių veiklos *rezultatas*); visų vaikų, kilusių iš tos pačios motinos, *sąrašas*, sakytume, visa *informacija* apie naują jauniklių vadą (verta atkreipti dėmesį į netrivialią sąsają tarp *formos*, kuri natūraliai asocijuojasi su *matrica*, ir *informacijos*); bet koks „informatyvus“ sąrašas, kurio elementai susiję bendra kilme iš to paties „motininio“ šaltinio; „motininė“ *forma*, leidžianti masiškai gimdyti (ar mechaniškai produkuoti / kopijuoti) į motininį provaizdį panašius atvaizdus (būtent šia reikšme žodis „matrica“ dažniausiai ir vartojamas naujosiose kalbose).

Nesunku atkreipti dėmesį į tai, kad žodžio *materia* semantika labiau siejasi su *augaline* sfera (medžiais, mišku, gyvų medžių kamienais ir nukirstais rąstais, miško žaliava ir pan.), o žodžio *matrix* semantika – su *gyvūnine* sfera (vaikus gimdančiomis moterimis ar gyvūnų patelėmis, tos pačios gimdyvės pagimdytais vaikais ar patelės atvestų jauniklių vadomis). Vis dėlto itin įdomu tai, kad viena iš retesnių daiktavardžio *matrix* reikšmių, kurioje fiksuojama ne gyvūninės, o augalinės prigimties semantika, yra medžio šerdis, motininis medžio kamienas – būtent ši reikšmė yra rekonstruojama ir kaip pirminė žodžio *materia* reikšmė.

Semantinės sąsajos tarp žodžių *materia* ir *matrix* filosofiniu požiūriu yra nepaprastai svarbios – ypač atsižvelgiant į paradoksalią abiejų šių daiktavardžių semantinės raidos kelių išsiskyrimą, žodžio *materia* semantikai evoliucionuojant „kietų“ formų įspaudus priimančio „minkšto“ beformio substrato, kaip grynojo potencialumo, grynosios galimybės, kuri pati savaime nėra niekaip išreikšta, reikšmės kryptimi, o žodžio *matrix* semantikai – radikaliai priešingai – evoliucionuojant „kietos“ motininės formos, „kieto“ substrato, priimančio „minkštą“ bet kokios prigimties ir konsistencijos materialaus mišinio masę, reikšmės kryptimi. Paradoksalu būtent tai, kad *matrica* – *kieta motininė forma* – savo kietumu ir pačiu formos turėjimu primena veikiau tėvą, antikinėje tradicijoje sietą su formos

principu, nei motiną, kuri gerokai dažniau buvo mąstoma kaip „minkšta“ ir beformė – kaip formų įspaudus priimantis minkštas ir iš prigimties beformis substratas.

Atsižvelgiant į tai, kad lotyniškas žodis, reiškiantis tėvą, yra *pater*, filosofškai suvokiama matrica galėtų būti ne mažiau motyvuotai (atsižvelgiant į matricos ryšį su *forma*) įvardijama ir kaip *patrica* – konceptualusis skirtumas būtų labai nedidelis (be abejo, tokio žodžio lotynų kalboje nėra – omenyje turiu visiškai hipotetinę grynąją terminologinę galimybę, kuri filosofinėje terminijoje kol kas nėra realizuota).

Atlikdami fenomenologinį vaizduotės galimybių eksperimentą, galime pamėginti minkštą materialų substratą ir jo priimamas kietas formas (arba, priešingai, matricą – kietą motininę formą – ir jos priimamą minkštą ar net skystą materialią masę) mąstyti kartu su vizualiai ar konceptualiai koreliuojančiomis viršaus ir apačios sąvokomis.

Nesunku įsitikinti, kad minkštą materialų substratą natūralu įsivaizduoti ir mąstyti kaip esantį apačioje, o formas – kaip esančias viršuje ir materialiam substrate įsispaudžiančias iš viršaus, nors – jei substratas nėra minkštas tiek, kad būtų takus ir varvėtų iš viršaus žemyn – yra įmanomas ir atvirkštinės koreliacijos su viršaus ir apačios kryptimis įsivaizdavimas, kai materialų substratą suvokiame kaip esantį viršuje, o formas – kaip esančias apačioje, po juo, ir substrate įsispaudžiančias iš apačios į viršų. Be abejo, visiškai įmanoma materialų substratą ir jame įsispaudžiančias formas mąstyti ir kaip esančius vienas prieš kitą tame pačiame aukštyje ar vienas kito (ir viršaus bei apačios) atžvilgiu orientuotus įvairiais kitais kampais.

Bet jei su viršaus ir apačios kryptimis mėgintume susieti matricą ir jos priimamą minkštą materialią masę, koreliacija taptų beveik vienareikšmė: matricą, priimančią taktą ir kietoje formoje pamažu stingstančią (kietėjančią) materialaus mišinio masę, būtų gerokai natūraliau įsivaizduoti kaip esančią apačioje, nes priešingu atveju, materialios masės skysčio, iš prigimties tekančio žemyn, nebūtų įmanoma supilti į aukščiau jo esančią kietą formą (nebent materiali masė nebūtų skysta tiek, kad, mėginama pilti viršun, pagal traukos dėsnį varvėtų žemyn, o būtų, sakytume, tik minkšta kaip vaškas ir galėtų būti įspausta į matricą iš apačios į viršų ar kaip nors kitaip viršaus ir apačios atžvilgiu orientuotu kampu).

Šios fenomenologinio pobūdžio pastabos svarbios ypač tada, kai minkštą materialų substratą ir jame įsispaudžiančias kietas formas (arba, priešingai, matricą – kietą motininę formą – ir į ją įliejamą skystą materialią masę) mėginame įsivaizduoti ar mąstyti sykiu su moteriškumo (motiniškumo) ir vyriškumo (tėviškumo) vaizdiniais, numanomai koreliuojančiais fenomenologine kasdienės sąmonės prasme ir vienokį ar kitokį atgarsį randančiais abstraktesniame filosofi-

niame mąstyme. Be abejo, atlikdami tokius vaizduotės eksperimentus mes tiesiog siekiame *nuspėti*, kaip minkšto materialaus substrato ir kietų jame atsispaudžiančių formų (ar matricos ir į ją įliejamos skystos materialios masės) koreliacijas su viršaus bei apačios kryptimis ir moteriškumo (motiniškumo) bei vyriškumo (tėviškumo) vaizdiniais galėjo įsivaizduoti (ar mąstyti) senovės graikai bei romėnai, ši hipotetinį spėjimą panaudodami tolimesnėje jau filosofinės materijos sampratos raidos analizėje.

Vėliau, formuojantis filosofinei materijos sampratai, mūsų aptartasis skirtumas tarp minkštos „motiniškos“ motinos (sakytume, įprastos – ar „normalios“ – materijos) ir kietos „tėviškos“ motinos (*matricos / patricos*, kaip paradoksaliomis anomalijomis pasižyminčios *alternatyvios materijos*, panašios į „tėvišką“ motiną ir „motinišką“ tėvą tuo pat metu), skirtumas, atsispindintis dar ikifilosofiškai vartojamų žodžių *materia* ir *matrix* reikšmės atspalvių niuansuose, taps kone „motininiu“ besiformuojančios filosofinės materijos sampratos prieštaravimo bei konceptualaus miglotumo šaltiniu.

Tad aptarę mūsų analizei labai svarbius materijos sąvokos ir kitų jai gimininių sąvokų etimologijos aspektus, pereisime prie materijos sampratos formavimosi ikisokratiniu senosios graikų filosofijos laikotarpiu ir vėlyvojoje Platono filosofijoje.

Materijos filosofinės sampratos ištakos ikisokratikų ir Platono tekstuose

Pirmieji senovės graikų filosofai, mąstydami apie pasaulio reiškinių įvairovę ir visų fenomenų laikinumą, stebėdami nuolatinis laiko upės nešamų efemerškų pavidalų virsmus, kėlė klausimą, ar anapus fenomeninio daugio egzistuoja kokia nors tvari tikrovės šerdis, nepavaldi kosminių virsmų srautui⁷. Brėždami pamatinę takoskyrą tarp laikinų reiškinių (*ta phainomena*) ir tvarių esinių (*ta onta*), pastarųjų atstovaujama tikrąją būtį ikisokratikai siejo su jų ieškoma ir bandomu identifikuoti nekintamu pradū, amžinu ir iš tiesų būvančiu, iš kurio kildino visus laikinus pavidalus, efemeriškas tvarios tikrovės apraiškas – atsirandančius, kintančius ir išnykstančius pasaulio fenomenus. Aristotelis, pirmojoje *Metafizikos* knygoje (Arist. *Met.* I, 983 a24 ff.) aptardamas pirmųjų graikų filosofų bandymus surasti tvarų, visuose fenomeninių pavidalų virsmuose išliekantį pradą, jį įvardijo graikišku žodžiu *arkhē*, kurio semantinis spektras apima tiek prado *chronologinio pirmumo* aspektą – prado buvimą anksčiau už bet kurį iš jo kilusį pasaulio reiškinių

⁷ Žr. šiuos ikisokratikų filosofijai skirtus veikalus: Kirk; Raven; Schofield 1983; Barnes 1979; Hussey 1972; Long 1999; Curd; Graham 2008; Waterfield 2009 (2000).

(nors pirmumas laiko atžvilgiu nenumanė konkrečios pradžios laike – kažin kokio nulinio atskaitos taško laiko tiesėje, nes pradai buvo suvokiami kaip amžinas), tiek ir prado *loginio pirmumo*, jo *hierarchinės viršenybės* visų gimdomų fenomenų atžvilgiu aspektą. Ši graikiškojo termino semantika išlaikyta ne tik vertinyje į lotynų kalbą (lot. *principium*, kaip ir gr. *arkhē*, reiškia ir pradžią, ir pradą), bet ir lietuviškuose šio termino atitikmenyse – žodžiuose *pradas*, *pradmuo*, kurie yra tos pačios šaknies, kaip ir žodis *pradžia*.

Ikisokratikai, ieškodami gelminio pradmens, sakytume, pamatinės „medžiagos“, iš kurios yra išaugęs visas tikrovės „miškas“ („medžias“), šį tvarų visos tikrovės pradmenį suvokė kaip tam tikrą *pirminę, jusliškai patiriamą substanciją*. Atsižvelgiant į tai, kad ikisokratikai savąsias tvaraus prado paieškas siejo su mąstymu apie visų dalykų prigimtį (*phusis*), o savo ruožtu graikiško žodžio, reiškiančio prigimtį, semantikoje akivaizdi nuoroda į *augimą, auginimą* (plg. gr. *phusis* „prigimtis, gintis, augimas“ ir *phuō* „auginu“, *phuomai* „esu auginamas, augu“⁸), neįmanoma nepastebėti ryšio su augmenijos sfera, žodį *phusis* susiejančio su mūsų aptartu lotynišku žodžiu *materia* ir lietuviškais žodžiais *medžiaga*, *mediena*, *medis* bei *medžias*, jau nekalbant apie tokią pat akivaizdžią sąsają su graikišku žodžiu *hulē* „nukirstas miškas; mediena; miško žaliava; žaliava“ ir lotynišku žodžiu *silva* „miškas; nukirstas miškas; miško žaliava; žaliava“, kuris daugelyje kontekstų vartojamas kaip daiktavardžio *materia* sinonimas.

Graikų kalbos daiktavardis *hulē*, posokratiniu laikotarpiu (Aristotelio paveikto vėlyvojo Platono ir ypač paties Aristotelio veikaluose) įgijęs ir filosofinę „materijos“ reikšmę, taigi virtęs filosofiniu terminu, vėliau romėnų mąstytojų, bandžiusių rasti jį atitinkantį atitikmenį lotynų kalboje, buvo susietas su lotynišku daiktavardžiu *materia*, iki tol vartotu konkretesnėmis reikšmėmis: nors lotynų kalbos žodis *silva* reikšmės atžvilgiu buvo net dar artimesnis graikiškajam daiktavardžiui *hulē*, vis dėlto kaip tinkamesnis atitikmuo romėnų mąstytojų buvo pasirinktas žodis *materia*, kuris, pagal *hulē* pavyzdį įgijęs filosofinę „materijos“ reikšmę bei filosofinio termino statusą, pasiekė mūsų laikus ir filosofinėje terminijoje tebevartojamas iki šiol.

Beje, lietuviškas žodis *žaliava*, semantiškai artimas graikiškajam *hulē* ir lotyniškiesiems *silva* bei *materia*, yra tos pačios šaknies, kaip ir būdvardis *žalias* – tai dar labiau išryškina materijos, kaip *medžiagos*, sąsają su *žaliais medžiais* ir apskritai *augmenijos* sritimi: prieš mūsų vaizduotės akis iškyla amžinai žalias motininis visos tikrovės kamienas, savo ruožtu auginantis (želdinantis) laikinus fenomenų pavidalus. Ikisokratinio laikotarpio mąstytojai save pačius neretai įvardydavo kaip

⁸ Liddell; Scott; Jones 1996: 1964, sv. *phusis*; 1966–1967, sv. *phuō*. Žodžio *phusis* etimologiją žr.: Beekes 2010: 1597–1598, sv. *phuomai*; Frisk 1970–1973: 1052–1053, sv. *phuomai*; Klein 1966: 1180, sv. *physio-*.

fiziologus (*phusiologoi*), t. y. „prigimties mąstytojus“, o standartinis to meto filosofinių veikalų pavadinimas buvo „Apie prigimtį“ (*Peri phuseōs*). Turėdami omenyje pačioje senojoje graikų kalboje paliudytą prigimties sąsają su gimtimi (gimimu) ir augimu, *Peri phuseōs* galėtume versti net taip: „Apie tai, kas auga (iš prigimties šaltinio / prigimties kamieno / prigimtinės šerdies)“, „Apie fenomenų prigimtinį augimą iš motininio prigimties kamieno“. Atmenant prigimties – ne prigimties kaip statiškos *duoties* ar augimo *rezultato*, o prigimties kaip dinaminio *proceso*, kaip *gimties* ir *augimo* – semantinį ryšį su materija, kaip *žalia medžiaga*, iš kurios, kaip amžinai žalios motininės šerdies (*pradmens* ir *pirmapradžio želmens*), gimsta ir auga fenomeninės tikrovės medis, nesunku suvokti, kad ikisokratikų mąstymą apie pradą ir prigimtį visiškai motyvuotai galėtume pavadinti *mąstymu apie pirmapradę medžiagą*, taigi ir *mąstymu apie materiją*, nepaisant to, kad paties žodžio „materija“ (jį, be abejo, būtų atitikęs atitinkamas graikiškas žodis – *hulē* ar kuris nors kitas) ikisokratikai dar nevartojo filosofinio termino režimu.

Dauguma iš Jonijos kilusių filosofų ikisokratikų manė, kad fenomeninę tikrovę kildinantis pradmuo (kurį Aristotelis įvardijo žodžiu *arkhē*, o mes, atsižvelgdami į konceptualųjį prado ryšį su *medžiaga* ir *augimu*, galėtume jį pavadinti *pirmapradžiu medžiagiškuoju želmeniu* ar *pirmaprade medžiagiškąja tikrovės šerdimi*) yra ne kas kita, kaip kuris nors iš tradicinių – nors nebūtinai tradiciškai suvokiamų – medžiagiškųjų elementų, tokių kaip ugnis, oras, vanduo, žemė. Kaip rodo išlikę ikisokratikų tekstų fragmentai, medžiagiškieji elementai Jonijos mąstytojų dar nebuvo radikaliai priešpriešinami tam, kas idealu (sieliška, dvasiška ar tiesiog abstraktu), todėl nėra tikslu šiuos filosofus vadinti materialistais. Vadinti ikisokratikus natūrfilosofais (natūrfilosofiją vokišku pavyzdžiu suvokiant kaip *gamtos filosofiją*) – taip jie buvo įvardyti vokiškojoje graikų filosofijos istorijos tradicijoje – taip pat nėra labai tikslu, ypač jei natūrfilosofiją suvoksime kaip *gamtos*, o ne *prigimties* filosofiją: kadangi ikisokratikų laikais dar nebuvo pačios šiuolaikiškai suprantamos gamtos sąvokos, ikisokratikus turėtume vadinti ne gamtos filosofais, o būtent prigimties – prigimtinio medžiagiškojo visą fenomeninę tikrovę gimdančio ir auginančio *pradmens* – filosofais.

Darydami prielaidą, kad medžiagiškasis tikrovės pradmuo turi būti vienas (tokia filosofinė nuostata laikoma monizmu), ikisokratiniai mąstytojai tikėjosi atskleisti, jog visi kiti tradiciškai žinomi elementai tėra, sakytume, kitos „agregatinės“ gelminio *pradmens* būsenos. Joniečių tekstuose neretai minimas universaliojo prado „garavimas“ ir „kondensacija“: antai Anaksimenas kalbėjo apie orą, kaip visos tikrovės pradžią, iš kurio, orui sutankėjant arba dar labiau išretėjant, atsiranda visi kiti graikų žinoti elementai. Iš Efeso kilęs Jonijos filosofas Herakleitas visos tikrovės pradą – ugninį logą – laikė tuo pat metu medžiaginiu ir

dvasiniu („nuovokiu“), tad šio mąstytojo priskyrimas prie filosofinių materialistų yra ganėtinai anachroniškas.

Skirtingai nei iš Mileto kilę Jonijos filosofai, filosofuojantis Sicilijos poetas Empedoklis, taip pat priskiriamas prie ikisokratikų, keturis tradicinius elementus – ugnį, orą, vandenį ir žemę – pliuralistiškai traktavo kaip iš esmės lygiaverčius⁹. Tuo metu tai buvo nemaža filosofinė inovacija, bet nebūtinai pozityvi: galėtume pasakyti, kad vientisą motininį tikrovės kamieną Empedoklis „rizomiškai“ suskaidė į keturis daugiau ar mažiau vienas nuo kito nepriklausomus ūglius.

Leukipo bei Demokrito (o vėliau, helenistiniu laikotarpiu, ir Epikūro) filosofijoje atomai – medžiagiškos, nors plika akimi nematomos „neperpjaunamos“ dalelės – buvo suvokiami kaip atstovaujantys būčiai, o atomus skirianti absoliuti tuštuma – kaip atstovaujanti nebūčiai¹⁰. Leukipą, Demokritą ir Epikūrą laikyti filosofinio materializmo kūrėjais ir adeptais yra daugiau pagrindo nei kitus šiek tiek anksčiau gyvenusius ikisokratinius mąstytojus – tačiau taip pat su nemažomis išlygomis: filosofišškai išgrynintos materijos sąvokos bei sampratos Leukipo ir Demokrito laikais dar tikrai nebuvo, be to, nors ji – vėlyvojo Platono ir ypač Aristotelio pastangų dėka – jau buvo susiformavusi tada, kai gyveno Epikūras, helenizmo epochos mąstytojas, pastarasis į ją beveik neatsižvelgė, iš inercijos (nors kai kuriais atžvilgiais ir originaliai) plėtodamas paskirus dar Leukipo ir Demokrito sukurtos atomizmo teorijos aspektus¹¹. Sielą aiškindami iš esmės epifenomeniškai, kaip sudarytą iš atomų – kaip tam tikrą laikiną atomų konfigūraciją, antikinio atomizmo kūrėjai gali būti laikomi bene pirmaisiais Vakarų istorijoje filosofinio reduktyvizmo atstovais.

Kaip matome, filosofai ikisokratikai, ypač Jonijos mąstytojai, materiją – nors ir nevartojo kokio nors šią sąvoką tiesiogiai atitinkančio žodžio – įsivaizdavo kaip tam tikrą pamatinę fizinio pasaulio *substanciją*. Svarbu pabrėžti, kad, taip sakydami, substancijos terminą čia vartojame Aristotelio apibrėžta reikšme – kaip aristoteliškai suvokiamos materijos (*hulē*) ir formos (*eidos*) junginį. Ikisokratiškasis materijos, kaip pamatinės pasaulio substancijos, išliekančios visuose virsmuose, suvokimas buvo gana naivus, nors, nepaisant praslinkusių tūkstantmečių, būtent taip materiją suvokia ir dauguma šiuolaikinių žmonių, net filosofinio išsilavinimo neturintys mokslininkai, pavyzdžiui, pamatinės „materijos“ plyteles tiriantys elementariųjų dalelių fizikai. Ikisokratiškoji materijos samprata – tai įprasto, nereflektuoto, stichinio materijos įsivaizdavimo įkūnijimas, kuriame pirmieji speku-

⁹ Empedoklio keturių pradų teorijos ir jos vėlesnės plėtotės analizę žr.: Kingsley 1994: 235–254.

¹⁰ Apie antikinio atomizmo idėjų genezę ir atomistinės teorijos kritiką Antikoje žr. šį išsamų veikalą: Furley 1987.

¹¹ Apie atomistinės teorinės plėtotę bei originalias inovacijas Epikūro darbuose žr.: Algra; Barnes; Mansfeld; Schofield 1999: 362–382, 418–432, 498–507, 522–526, 542–559, 587–590.

liatyvios minties daigai išradingai, nors ir ne visada konceptualią prasmę vaisingai susipynę su mitinės vaizduotės reliktais ir poetiškais metaforomis. Kita vertus, pirmapradis materijos, kaip visą fenomeninę tikrovę gimdančio ir auginančio motininio tikrovės kamieno, filosofškai mąstomo tarpininkaujant iš augmenijos srities pasitelktomis analogijomis, suvokimas, kurį, beje, liudija ir patys kalbų duomenys, buvo iš dalies išlaikytas ir pirmųjų graikų filosofų tekstuose – būtent pačiai kalbai savastingos išminties reliktais, nesunkiai įžvelgiami ikisokratikų ištarose, suteikia joms archajinei mąstysenai būdingo gaivalingumo ir simbolinės gelminių archetipų energijos.

Graikiškąją materijos sampratą esmingai pakeitė Anaksagoro, pitagorikų ir ypač Platono filosofija¹². Šiuos pokyčius iš dalies lėmė tai, kad buvo galutinai prarastas tikėjimas visų įprastų substancijų, tarp jų ir keturių tradicinių (vad. empedokliškiųjų) elementų tvarumu, taigi nė viena iš medžiagiškiųjų stichijų jau negalėjo pretenduoti į materijos, kaip absoliučiai tvaraus fizinės tikrovės pamato, statusą. Platono dialoge *Timajas*, kuriame dėstomai tikrovės koncepcijai itin didelę įtaką padarė pitagorizmas, teigiama, kad kiekvieno iš keturių tradicinių elementų dalelės yra sudarytos iš elementariųjų trikampių, kurių persigrupavimai lemia vieno elementų virsmus kitais: vadinasi, tvarūs esą ne patys medžiagiškieji elementai, o jų daleles formuojančios „nematerialios“ geometrinės figūros. Tai reiškia, kad, skirtingai nei anksčiau susiformavusioje atomizmo doktrinoje, kurioje tai, kas idealu – susiję su sąmone, siela ir dvasia, buvo redukuojama į tai, kad materialu, Platono *Timajuje* filosofinio mito pavidalu pateikiamoje tikrovės vizijoje medžiagiškiųjų stichijų materialumas yra redukuojamas į geometrinę idealybę.

Bet ir to mažai. Pačią materiją Platonas *Timajuje* apibūdina visiškai kitaip: čia ji įvardijama kaip grynoji galimybė, nesuvokiama protu ir nepatiriama juslėmis, o pagaunama vien kažin kokiu „neteisetu“ (pažodžiui – benkartišku) svarstymu (*logismōi tini nōthōi*) (Plat. *Tim.* 52b)¹³. Kadangi žmogaus mąstymui ji beveik nepasiekiamą, jos net neįmanoma įvardyti kuriuo nors vienu apibrėžtu terminu, todėl, siekdamas bent netobulai šį tą apie ją pasakyti ar kaip nors ją paminėti, Platonas dialogo veikėjo pitagorininko Timajo Lokriečio lūpomis apie materiją kalba, pasitelkdamas įvairias apytikres metaforas: ta jusliškai niekaip nepatiriama ir mąstymu beveik nepagaunama duotis ar tikrovės plotmė, kurią Platono mokinys Aristotelis vėliau įvardijo pirminės materijos (*prōtē hulē*) vardu, dialoge *Timajas* metaforiškai nusakoma kaip priėmėja (*hupodokhē*), motina (*mētēr*), maitintoja

¹² Platoniškosios materijos sampratos interpretaciją kartu su viso *Timajuje* dėstomos kosmologinės koncepcijos kontekstu aptarimu žr.: Ashbaugh 1988.

¹³ Visa Platono teorija apie šią įvairiais įvardijimais nusakomą, bet juslėmis nepatiriamą ir neįmanomą aiškiai mąstyti duotį pateikiama *Tim.* 48e-53b.

(*tithēnē*), erdvė (*khōra*). Platonas pabrėžia, jog neaiškų ir miglotą dalyką nusakantys žodžiai taip pat privalantys būti neaiškūs ir migloti, be to, jų turi būti daug (galėtume pasakyti, kad ne tik paskirų materiją nusakančių žodžių miglotumas, bet ir pats jų daugis yra dar vienas materijos miglotumo atspindys). *Timajo* autorius, regis, turi omenyje tai, kad miglotą dalyką nusakant miglotai pasiekiamas didesnis aiškumas bei nusakymo tikslumas nei tuo atveju, jei miglotas dalykas būtų nusakomas (ar bandomas nusakyti) aiškiai.

Priimdama formaliuosius eidų (idėjų) įspaudus ši „materija“ atsiskleidžia kaip motiniškasis, o patys eidai (idėjos) – kaip tėviškasis pradas. Savo ruožtu tapsmo pasaulis (*genesis*), gimstąs eidams išsispaudžiant priėmėjoje, gali būti įvardijamas kaip jų „vaikas“ (*Tim.* 50d). Visoje vėlesnėje graikų filosofijos tradicijoje materija yra siejama su moteriškumu, motiniškumu ir pasyvumu (galimybe, gr. *dunamis*), o eidai (formas) – su vyriškumu, tėviškumu ir aktyvumu (veikimu, gr. *energeia*).

Įdomu tai, kad filosofinėje priėmėjos sampratoje atsispindinti materijos sąsaja su motiniškumu primena mūsų jau anksčiau išsamiai aptartą analogišką paralelę, įžvelgiamą lotyniško žodžio *materia*, kilusio iš *mater*, etimologijoje. Beje, tai tik atsitiktinumas, nors ir iškalingas: konkreti etimologinė lotyniško daiktavardžio *materia* reikšmė susiformavo apmąstant vaizdų, *augalinėje* plotmėje atsiskleidžiantį santykį tarp medžio kamieno ir jo šakų, taigi nepriklausomai nuo abstraktesnių filosofinių įžvalgų apie materijos, kaip formų įspaudus priimančio prado, ryšį su motiniškumu, savo ruožtu padiktuotą *gyvūnų*, kurie yra dvilyčiai, anatomijos.

Visiškai akivaizdu – ir labai ironiška – tai, kad Platonas, galima sakyti, aukštyn kojomis apvertė leukipiškąjį ir demokritiškąjį to, kas materialu, suvokimą. Leukipo ir Demokrito ontologijoje egzistuoja tik visiškai nedalūs, „neperpjaunami“ atomai, kurie yra suvokiami kaip tikroji materijos instancija, ir juos skirianti visiška tuštuma (*to kenon*). Tuštumą, kaip „nematerialų“ *erdvinį tarpą*, skiriantį „materialius“ atomus, atomizmo doktrinos kūrėjams buvo būtina postuluoti, idant atomai būtų suvokiami kaip galintys judėti, o judėdami pajėgtų formuoti įvairias laikinas fenomeninės prigimties konfigūracijas, anot Leukipo ir Demokrito, lemiančias fenomeninę pasaulio įvairovę, patį fenomeninį tikrovės daugį. Platono atliktos ontologinės inversijos esmė ta, kad materiją, kurią Leukipas ir Demokritas tapatino su būtimi ir laikė egzistuojančia absoliučiai kietų atomų pavidalu (savo ruožtu atomus skiriančią tuštumą tapatindami su nebūtimi, niekiu), Platonas ėmė tapatinti su *erdve*, *erdviniu tarpu*, taigi su atomizmo doktrinoje figūruojančia *tuštuma*. Be to, atsižvelgiant dar ir į tai, kad tuštuma šioje doktrinoje laikoma nebūties (niekio) instancija, į akis aiškiai krenta Platono užuomina, jog materija – jei tik esame pasiryžę iki galo sekti Platono atliktos inversijos logika – privalo būti suvokiama arba apskritai kaip nebūtis, arba kaip labai į ją panaši.

Kad Platonas iš tiesų aukštyn kojomis apvertė Leukipo ir Demokrito nustatytą ontologiją, įrodo ta iškalbinga aplinkybė, jog dialoge *Timajus* priėmėjai („materijai“) apibūdinti, greta kitų įvardijimų, pasitelkiamas ir graikiškas žodis *khōra*, reiškiantis *erdvę, tarpą, erdvinį tarpą*. Nors šiame Platono kūrinyje minimos „erdvės“ nereikėtų suvokti tiesiogiai, kaip paprasto erdvinio objektus skiriančio tarpo, vis dėlto šioje naujojoje materijos sampratoje galima išžvelgti keistą, galbūt net ironiškai inversišką paralelę tarp *materialų tikrovės pradą* išreiškiančios priėmėjos, kuri įvardijama kaip *erdvinis tarpas (khōra)*, ir Leukipo bei Demokrito filosofijoje figūruojančios *tuštumos (to kenon)*, kuri suvokiama kaip *nematerialus tarpas* tarp materialų atomų.

Taigi, skirtingai nei Leukipas ir Demokritas, atomų reprezentuojamą materiją siejė su kietumu, apčiuopiamumu ir apskritai su jusliniu patiriamumu, Platonas ją vaizdavosi kaip nepagaunamą nei juslėmis, nei protu (išskyrus minėtą „benkartišką“ svarstymą – *logismos tis nōthos*). Dar vienas Platono atliktos ontologinės inversijos aspektas paaiškės, atkreipus dėmesį į tai, kaip jis apvertė graikiško žodžio *eidos*, kurį filosofinio termino režimu vartojo jau Demokritas, reikšmę. Minėtą graikišką daiktavardį, kurio kasdienė, nefilosofinė, reikšmė buvo išvaizda, regimas pavidalas, taip pat rūšis, Demokritas savo teorijoje, regis, pirmasis pradėjo vartoti kaip filosofinį terminą ir juo įvardijo atomų *rūšį*, nulemiamą tai rūšiai priklausančių atomų *išvaizdos, regimo pavidalo (eidos)*¹⁴: anot Demokrito, atomų esama skirtingų regimų formų, taigi ir pačių įvairiausių rūšių – jų neįstengiamo pamatyti tik dėl šių „neperpjaunamų“ dalelių mažumo, bet, jei turėtume labai geras akis ar – kaip galėtume pasakyti mes – galingą mikroskopą, juos tikrai pajęgtume išžvelgti, nes atomų pavidalai, būdami juslinės prigimties, *iš principo* yra įmanomi regėti. Perėmęs filosofinio termino režimu Demokrito vartotą žodį *eidos*, atomizmo teorijoje reiškusį regimą atomo pavidalą (formą) ir to pavidalo nulemiamą atomo rūšį, Platonas pakeitė šio žodžio terminologinę reikšmę ir juo pradėjo vadinti abstrakčius, jusliškai neregimus mąstomųjų idealybių pavidalus, įmanomus išžvelgti tik proto žvilgiu.

Kartu verta atkreipti dėmesį į dar vieną dalyką, susijusį su materijos ir materialumo suvokimu atomistinėje Leukipo ir Demokrito teorijoje: kadangi regimi materiją reprezentuojančių atomų pavidalai ir šių nulemiamos atomų rūšys atomizmo teorijoje buvo įvardijami žodžiu *eidos* – būtent tuo žodžiu, kuriuo Aristotelis, palyginti nežymiai modifikavęs platoniškąją eido (idėjos) sąvoką, vėliau įvardys

¹⁴ Žodžio *eidos* ir tos pačios šaknies žodžio *idea* reikšmių atspalvius žr.: Liddell; Scott; Jones 1996: 482, sv. *eidos*; 817, sv. *idea*. Apie *eidos*, *idea* ir kitų šios šaknies žodžių etimologiją žr.: Beekes 2010: 379–380, sv. *eidomai*, Beekes 2010: 577, sv. *idea*; Frisk 1970–1973: 451, sv. *eidomai*, Frisk 1970–1973: 452, sv. *eidolon*; Klein 1966: 503–504, sv. *eido-*, Klein 1966: 766, sv. *idea*.

formą, Stagiriečio suvokiamą kaip poliarinę materijos – ypač *pirminės* – priešybę, dar syki tampa akivaizdu, jog Leukipas, Demokritas, Epikūras ir kiti atomistai materiją, reprezentuojamą „neperpjaunamą“ dalelių, suvokė veikiau kaip *substanciją*, įvairių rūšių *antrinę materiją* (kurios tapatybę, kalbant Aristotelio filosofijos terminais, be pirminės materijos ingrediento, lemia ir tam tikras savastingas formos elementas), o ne kaip visiškai beformę *pirminę materiją*, kuri Aristotelio filosofijoje buvo suvokiama kaip materija *par excellence*.

Tad aptarę materijos sampratos raidą ikisokratikų ir Platono filosofijoje, perisime prie Aristotelio sufomuluotos materijos koncepcijos.

Materijos samprata Aristotelio filosofijoje

Vienas didžiausių Aristotelio nuopelnų Vakarų filosofijai yra tai, kad jam pavyko nuosekliai ir galutinai pagrįsti požiūrį, jog materijos sąvoka apskritai negali būti mąstoma skyriumi nuo formos sąvokos: jos abi yra tarsi *ribinės sąvokos*, *leidžiančios suvokti substanciją*.¹⁵ Jei pastarąją įsivaizduosime kaip magnetą, vienas jo poliūs bus susijęs su forma, o kitas – su materija: kaip priešingi magneto poliai negali egzistuoti atskirai vienas nuo kito, taip ir forma, anot Aristotelio, nepajėgianti egzistuoti be materijos, ir atvirkščiai. Stagiriečio įsitikinimu, įmanomos tik dvi šios taisyklės išimtys – grynoji materija ir grynoji forma. Kaip grynoji materija, grynoji galimybė (gr. *dunamis*, lot. *potentia*) be jokios joje „įsispaudusios“ formos Aristotelio filosofijoje figūruoja vadinamoji *pirminė materija* (gr. *prōtē hulē*¹⁶, lot. *materia prima*). Ši materijos rūšis aprašyta penktojoje *Metafizikos* knygoje. Beje, kalbant apie grynąją materiją, žodis „egzistuoja“ nelabai tinka, nes, Stagiriečio požiūriu, būtį turi tik substancijos, o grynoji materija, priešingai nei grynoji forma, nėra ir negali būti substancija. Savo ruožtu kaip grynoji forma, grynasis veikimas (gr. *energeia*, lot. *actus*), Aristotelio manymu, egzistuojąs dievas, ypač aukščiausiasis save patį mąstantis dievas, Stagiriečio apibūdinamas kaip *kinoun akinēton* „nejudantis judintojas (pažodžiui – *judinanti nejudamybė*)“. Svarbu pabrėžti tai, kad šis save patį mąstantis nejudantis judintojas yra tuo pat metu ir grynoji forma, ir substancija, tapati grynajai formai. Dievas Aristotelio filosofijoje suvokiamas

¹⁵ Verta atkreipti dėmesį į šį nepralenkta klasika tapusį kritinį Aristotelio *Metafizikos* leidimą su vertimu ir itin išsamiais bei įžvalgiais komentarais: Ross 1924. Anot Davido Rosso, pirminę materiją Aristotelis mąsto kaip tam tikrą „sąlygiškai ribinę“, „santykiškai galutinę“ (*comparatively ultimate*) medžiagą; tyrėjo požiūriu, ši sąvoka *Metafizikoje* dar netapusi griežtu terminu, kokiu ji tapo scholastų darbuose (Ross 1924: 289). Kitas vertas dėmesio *Metafizikos* leidimas – Wernerio Jaegerio: Jaeger 1957. Iš naujaisių anglišku vertimų būtina paminėti šį: Lawson-Tancred 2004 (1998).

¹⁶ Svarbiausios Aristotelio *Metafizikos* vietos, kuriose minimas terminas *prōtē hulē*: Arist. *Met.* V, 1015 a7, 1017 a5, 1044 a18, 1049 a25–26.

kaip iš prigimties *subsistuojanti* (besiremianti savimi pačia ir nereikalinga jokio materialaus ją grindžiančio substrato) grynoji forma, o visų kitų būtybių forma negali tvirti be pirminės materijos, kaip grindžiančio substrato: nors grynąją kiekvienos iš įprastų būtybių formą mes pajėgiame mąstyti abstrakčiu – atitrauktu nuo materialaus substrato – būdu, ši forma, stokodama subsistencijos, pati savaime, be materijos, negali būti substanciška, tad nėra pajėgi ir savarankiškai – be materialaus substrato – egzistuoti.

Nesunku suprasti, kad pirminę, grynąją materiją (kaip grynąją galimybę) ir grynąją formą (kaip grynąjį veikimą) įmanoma *netiesiogiai išvelgti kaip tam tikras mąstymo apie substanciją ribas*. Pirminė, grynoji materija tiesiogiai neprieinama nei žmogaus julsėms, nei mąstymui – tai puikiai žinojo jau Platonas. Dievas, nusakomas kaip substancijai tapati grynoji forma, taip pat negali būti tiesiogiai mąstomas, nes žmogui, anot Aristotelio, būdinga prigimtinė pagava tik tų substancijų, kurios turi materialų elementą: tam, kad būtų apskritai įmanomas abstrahavimo – mintinio formos atitraukimo nuo materialaus substrato – judesys, kaip mąstymu įmanomos pagauti substancijos ingredientas visų pirma privalęs būti duotas pats materialusis substratas. Vartodami kiek šiuolaikiškesnę filosofinę kalbą galėtume pasakyti, kad tiesioginė pagava dievo, kurio substancija sutampa su grynąja forma, nėra duota mūsų transcendentalinei vaizduotei, nors tokio dievo egzistavimą galime suvokti netiesiogiai, panašiai kaip, atrodytų, beveik neįmanomą pirminės materijos „egzistavimą“ / figūravimą.

Panašiai kaip motinos ir tėvo sąvokų reikšmė atsikleidžia tik mąstant apie *vaiko* prigimtį, taip ir materijos bei formos sąvokų reikšmė tampa aiški vien mąstant apie *substanciją*, kaip hilemorfinį jų abiejų junginį. Požiūris, esą egzistuojančios tikrovės (esinijos) pagrindas galįs būti vien materija be formos, Aristoteliui būtų atrodęs kaip didžiausia nesąmonė. Jau užsiminėme, kad pirminės materijos iš viso nederėtų įsivaizduoti kaip *egzistuojančios*: Aristotelio požiūriu, egzistuoja tik substancijos, o pirminė materija toli gražu nėra pirminė substancija, nes jokia substancija nėra įmanoma be formos (nors, kaip minėjome, įmanoma substancija be materijos – tai dieviškoji grynosios formos substancija).

Net jei, modifikuodami paties Aristotelio požiūrį, manytume, kad grynoji forma (dieviškoji substancija, neturinti savyje materijos) neegzistuoja taip pat, kaip ir grynoji (pirminė) materija, tiek apie grynąją formą, tiek apie grynąją materiją vis tiek būtų prasminga kalbėti kaip apie *inteligibilias* (tačiau *aktualiai* neegzistuojančias) substanciškos tikrovės ribas. Remiantis vien substancijos prigimties apmąstymo patirtimi nesunku padaryti išvadą, jog tikėti grynąja materija, egzistuojančia be *formos* ir *informacijos*, nėra racionaliau nei tikėti grynąja forma, egzistuojančia be materijos, t. y. nekūnišku dievu, panašiu į aristoteliškąjį nejudantį judintoją. Nors

intuityviai visiškai akivaizdi, ši išvada daugeliui šiuolaikinių žmonių atrodytų itin keista: mat jie mano, jog tikėti materija, kaip kažin koku nepajudinamu tikrovės pamatu, yra visiškai neproblemiška ir net labai moksliška, o štai tikėti nekūnišku dievu – grynąja save patį mąstančio mąstymo energija – yra vaikiškai naivu ar net archajiškai primityvu.

Viena didžiausių naujovių, Stagiriečio įvestų į antikinę materijos sampratą, yra skirtis tarp *pirminės materijos* (*prōtē hulē*), kuri Aristotelio buvo apibrėžiama kaip grynoji galimybė, ir *antrinės materijos* (*deutera hulē*), kuri buvo mąstoma kaip sudaryta iš pirminės materijos ir vienos ar kelių ją konfigūruojančių formų. Labai svarbi bei inovatyvi yra ir Aristotelio mintis, kad tam tikrais substancijų sandaros analizės atvejais materija ir forma gali atsiskleisti kaip reliatyvios, nuo požiūrio kampo ir analizės lygmens priklausančios sąvokos: tai, kas, žvelgiant iš vienos nagrinėjimo plotmės požiūrio kampo, atsiskleidžia kaip forma, žvelgiant iš kitos plotmės požiūrio kampo, gali pasirodyti kaip antrinė materija.

Pavyzdžiui, mąstydami apie varinę statulą, menininko jai suteiktą skulptūrinę formą – regimą erdvinį pavidalą – galime priešpriešinti variui kaip medžiagai, iš kurios nulieta statula. Žvelgiant šiuo rakursu, varis atsiskleidžia kaip antrinė materija, sudaryta iš pirminės materijos ir vario formos. Bet jei – kitoje analizės plotmėje – imtume tyrinėti substancinę paties vario sandarą ir klaustume, kas yra varis kaip varis, pamatytume, kad vario neįmanoma mąstyti nepasitelkiant pirminę materiją konfigūruojančios vario formos sąvokos, leidžiančios vario substanciją aiškinti nebanaliai. Vadinasi, žvelgiant šiuo antruoju rakursu, varis pasirodo jau veikiau kaip forma nei materija. Kai klausiamo apie varį kaip varį, t. y. apie varį kaip unikalią substanciją, vario forma atsiskleidžia kaip gerokai svarbesnė vario esmei pagauti nei vario materialumas. Kaip matome, apie varį, priklausomai nuo nagrinėjimo perspektyvos, įmanoma kalbėti ir kaip apie medžiagą (antrinę materiją), ir kaip apie formą: abu vario apibūdinimai, priklausomai nuo analizės plotmės ir filosofinės perspektyvos, yra konceptualiai motyvuoti ir visiškai pagrįsti.

Aristoteliškoji materijos samprata gali būti pagrįstai laikoma įdomiausia ir brandžiausia tarp antikinių materijos koncepcijų. Helenizmo epochoje ir vėlyvosios Antikos laikais apie materijos prigimtį nebuvo pasakyta iš esmės nieko nauja – buvo tik toliau plėtojami paskiri įvairių materijos sampratų aspektai, kuriuos jau anksčiau savo tekstuose buvo nužymėję ikisokratikai, Platonas ir Aristotelis.

Būtent aristoteliškoji materijos samprata, papildyta etimologinės materiją nusakančių sąvokų analizės duomenimis, leidžia išvelgti esminius paties materijos koncepto trūkumus bei prieštaravimus, išryškėjančius šiuolaikinės filosofijos ir gamtos mokslų kontekste.

Prie šių paties materijos koncepto prieštaravimų dabar ir pereisime.

Materijos koncepto prieštaringumas: vietoj išvadų

Šiuolaikinė gamtotyra, visų pirma modernioji fizika, visiškai patvirtindama spekuliatyviu filosofiniu mąstymu Aristotelio prieitą požiūrį, atskleidžia, kad bandydami prieiti prie pačių fizinės tikrovės pamatų mokslininkai niekada neranda grynosios materijos, aptikdami vien tam tikras *substancijas* – „materijos“ ir „formas“ junginius. Būtina pabrėžti, kad pirminės materijos – net jei ji hipotetiškai egzistuotų kaip pirminė substancija – nebūtų įmanoma aptikti ne dėl eksperimento prigimties keliamų apribojimų, o dėl grynai loginių priežasčių: mat pirminė materija, neturėdama formos, iš *principo* negali niekaip pasireikšti, todėl, net jei egzistuotų kaip pirminė substancija, negalėtų būti aptikta iš *esmės*.

Pirminės materijos, kaip visos tikrovės – ar bent *fizinės* tikrovės – materialaus substrato neįmanoma įrodyti iš principo, nors tai, be abejo, nereiškia, kad pirminė materija, kaip ribinė filosofinė sąvoka, leidžianti mąstyti apie substancijos prigimtį, yra apskritai nevaisinga. Šiuo požiūriu filosofinė pirminės materijos sąvoka šiek tiek panaši į matematinę begalybės sąvoką, kuri taip pat yra ribinė sąvoka, leidžianti konceptualiai steigti daugelį kitų svarbių matematinių sąvokų, kurias jau įmanoma tiesiogiai ir neprieštarinčiai susieti su tuo, kas aktualiai egzistuoja fizinėje tikrovėje. Net jei *aktualioji* begalybė tikrovėje neegzistuotų, dar nereikštų, kad pats begalybės konceptas būtų neproduktyvus – nepaisant to, jog būtent *aktualioji* begalybė, jei tik ji egzistuotų, ir būtų *tikroji* begalybė, sakytume, begalybė *par excellence*, skirtingai nei tikrosios begalybės vardo neverta *potencialioji* begalybė, kuri pasitelkiama tik kaip mąstymui paranki ir tik mąstyme egzistuojanti ribinė sąvoka, leidžianti protui, akimirksniu atliekančiam link potencialiai be galo toli esančios ribos nukreiptą minties judesį, iš karto ir be jokio vargo pamąstyti, pavyzdžiui, skaičių, didesnę už bet kurį iš anksto duotą kiek nori didelį, bet baigtinį skaičių.

Pirminė materija tam tikru atžvilgiu iš tiesų šiek tiek primena *inversiškai* – *negatyviai* ir, sakytume, *apofatiškai* – mąstomą *kokybinę* potencialiąją begalybę. Taip teigdami privalome pabrėžti, kad, mąstant apie pirminę materiją, potencialiai begalinis – ar potencialiai be galo pasikartojantis – minties judesys turi būti nukreiptas ne didėjimo (vis naujų kokybių pridėjimo bei vis didesnio įforminimo), o – priešingai – mažėjimo („apofatinio“ kokybių atėmimo ir išforminimo) kryptimi: pirminę materiją galima suvokti kaip tai, kas lieka iš bet kokios medžiagos, bet kokio fizinio substrato, vieną po kitos atimant visas tą medžiagą apibūdinančias kokybines savybes – eliminuojant iš substrato pirminę materiją konfigūruojančias formas tol, kol substrate apskritai nelieka jokių formų. Jei substratas tokiam radikaliai jo „iškokybinimui“ priešinasi ir jei, nepaisant mūsų pastangų panaikinti substrate visus bet kokių formų įspaudus, tam tikri, kad ir labai nežymūs, formų pėdsakai substrate vis

dėlto išlieka, patį substrato „išforminimo“ veiksmą galime suvokti kaip *potencialiai begalinį* procesą. Tad, nežymiai modifikuodami aristoteliškąjį pirminės materijos, kaip *absoliučiai beformės*, suvokimą, pirminę materiją galėtume formaliai apibrėžti kaip *potencialiai beformę materiją* – kaip tokį substratą, kuris lieka po *potencialiai begalinio* išforminimo (iškokybinimo) proceso.

Fizinėje tikrovėje mes galime aptikti tik antrinės materijos, jau turinčios savyje vienų ar kitų formos išpaudų, pasireiškimus. Būtent antrinės materijos santykis su forma leidžia suvokti ir patį mūsų jau minėtą bei glaustai aptartą materijos sąvokos reliatyvumą. Tai teigdami dar sykį primename, kad pirminės materijos sąvoka, nors ir nėra reliatyvi, vis dėlto atsiskleidžia kaip *ribinė* – susijusi su mąstymo bei įsivaizdavimo galimybėmis ir instrumentiniu žmogiškojo mąstymo pobūdžiu.

Jau aptarėme varinės statulos pavyzdį, o dabar, Aristotelio analizę kiek išplėsdami ir papildydami šiuolaikinės gamtotyros faktais, išnagrinėkime auksinės taurės pavyzdį. Jos forma – tai regimasis taurės pavidalas, geometriniai kontūrai, o (antrinė) materija – auksas. Bet ir pats auksas, kuris yra (antrinė) materija auksinės taurės atžvilgiu, savo ruožtu atsiskleidžia kaip forma jo atomų branduolius sudarančių protonų ir neutronų, kuriuos dabar galime įsivaizduoti kaip (antrinę) materiją, atžvilgiu (aukso forma galime laikyti konkretų protonų ir neutronų skaičių bei tarpusavio išsidėstymą kiekvieno iš aukso atomų branduolyje). Tačiau ir protonai bei neutronai toli gražu nėra pirminė materija: anot vienos fizikinės teorijos, jie yra sudaryti iš dar elementaresnių dalelių – kvarkų, kurių skyrium, izoliuotu pavidalu, neįmanoma eksperimentiškai aptikti. Taigi nors protonai ir neutronai aukso, kaip cheminio elemento, atžvilgiu atsiskleidžia kaip (antrinė) materija, juos sudarančių kvarkų atžvilgiu figūruoja jau kaip forma, tiksliau tariant, *dvi* formos (protono formą lemia vienokia kvarkų, kurie taip pat nėra tik vienos rūšies, konfiguracija, o neutrono formą – kitokia). Tačiau kadangi kvarkai tam tikru būdu – nors ir netiesiogiai – taip pat pasireiškia, ir jų negalime laikyti pirmine materija: nors mes nepajėgiame eksperimentiškai stebėti kokios nors kvarkų struktūros, natūralu spėti, jog tam tikromis hipotetinio eksperimento aplinkybėmis – bent *iš principo* – jie patys galėtų atsiskleisti kaip kažin kokių dar elementaresnių dalelių, kurias kvarkų atžvilgiu reiktų įsivaizduoti kaip (antrinę) materiją, formos, ir taip toliau *galbūt iki begalybės* arba *iki galutinės (visiškai pamatinės) formos*. Tiesa, kvarkų teorija šiuo metu jau gerokai senstelėjusi – kaip elementariausias fizinės tikrovės plyteles fizikai dabar mini vadinamąsias stygas (angl. *strings*) – vienmačius vibruojančius objektus, kurių dėl jų mažumo eksperimentiškai kol kas neįmanoma stebėti net netiesiogiai.

Vis dėlto vienokių ar kitokių fizikinių teorijų ir jose aprašomų „elementariausių“ dalelių pasirinkimas filosofinei analizei nėra esminis dalykas: nepaisant teorinėje fizikoje konkrečiu metu vyraujančių madų, mokslininkai niekada nekuria

teorijų apie jokią pirminę materiją – ir nesiekia aptikti ją eksperimentiškai. Fizikai – kaip filosofiška „išpranašavo“ dar Aristotelis – visada susiduria tik su vienokiomis ar kitokiomis *fizinėmis substancijomis*, kurių *forma* ir leidžia jas matematiškai aprašyti ir/ar eksperimentiškai stebėti. Pateiktieji pavyzdžiai su vario statula ir auksine taure parodo, kad, analizuojant visų fizinių substancijų sandarą, tai, kas iš pradžių atrodo kaip (antrinė) materija, skverbiantis giliau atsiskleidžia kaip forma, ir, nors analizės metu ir vėl kas nors pasirodo kaip (antrinė) materija, galiausiai ir pastaroji atsiskleidžia kaip kažin kokios dar pamatiškesnės materijos forma, ir taip *galbūt iki begalybės*. Nors mes įtariame, kad visos formos privalo „laikytis“ ant hipotetinio pirminės materijos pamato, kaip visas formas grindžiančio substrato, tai tik spėjimas ir filosofinė nuojauta – juk niekas nežino, ar tas visas formas grindžiantis pamatas taip pat nėra *forma*, kurią galbūt jau reikėtų rašyti didžiąja raide.

Aristotelis galbūt juokais pasakytų, kad kalbėti *vien* apie materiją, kaip tikrovės pagrindą, yra taip pat juokinga, kaip ir kurti teorijas apie kokią nors hipotetinę *pateriją*: juk, kaip jau sakėme, motinos ir tėvo sąvokos viena be kitos yra neprasmingos ir net nesuvokiamos. Be to, materijos (kaip, beje, ir hipotetinės paterijos) sąvoka turi akivaizdžių antropomorfinių bruožų (ar bent jau pagrįsta gyvūnine analogija), todėl, akivaizdu, yra žmogiškai ribota: šiais laikais rimtai teigti, jog tikrovės pagrindas yra materija, būtų beveik tas pat, kaip tvirtinti, esą visa tikrovė išauga iš Deivės Motinos (*Mater Dea*) iščių. Be abejo, ir apofatiniais persergėjimais nemedijuotas tikrovės kildinimas iš Tėvo – hipotetinės *paterijos* – grėstų tokiu pat antropomorfizmu ir būtų „žmogiško, pernelyg žmogiško“ mąstymo apraiška.

Dar viena ironiška aplinkybė, susijusi su šiuolaikine materijos sampratos istorija, yra ta, kad Aristotelis materiją – būtent *pirminę materiją*, Stagiriečio laikytą materija *par excellence* – suvokė kaip grynąją galimybę (*dunamis*), o šiuolaikinė fizika, priešingai, akcentuoja energišką materijos aspektą. Priminsime, kad Aristotelio filosofijoje veikimas, energija (gr. *energeia*) buvo suvokiamas kaip radikali materijos – grynosios galimybės – priešingybė. Be abejo, atkreipiant dėmesį į šį skirtumą, būtina nepamiršti, kad filosofijos ir fizikos diskursai – taigi ir juose vartojamos materijos bei energijos sąvokos – daugeliu atžvilgių yra nebendramačiai. Tiesa, fizikai šiuo metu kalba jau ne tiek apie materiją, kiek apie *medžiagą*, sudarytą iš inertiškų (turinčių *masę*) dalelių, ir *fizinius laukus*, sudarytus iš dalelių-lauko nešėjų, tokių kaip fotonai, turinčių tam tikrą energiją, bet neturinčių masės. Įprastai inertiškai medžiagai transformuojantis į fizinį lauką (pavyzdžiui, anihiliuojant medžiagos ir antimedžiagos dalelėms), pagal tą medžiagą sudarančių dalelių masę (remiantis Alberto Einsteino formule $E=mc^2$, masės matą matematiškai susiejantią su energijos matu) galima įvertinti po transformacijos atsiradusio fizinio lauko energiją, tad galime kalbėti ne tik apie inertiškos medžiagos ir fizinio lauko, bet ir

apie masės mato ir energijos mato *konvertuojamumą* abiem kryptimis, nes įmanomas ir atvirkščias procesas – masę turinčios įprastos medžiagos dalelės gali „gimti“ iš fizinio lauko. Kitaip tariant, fiziniai laukai tiesiogiai gali būti apibūdinti kaip turintys tam tikrą energiją, o įprastą medžiagą sudarančių dalelių masė suvokiama kaip *ekvivalenti* tam tikram energijos kiekiui. Vadinasi, šiuolaikinė fizika bet kurios rūšies materiją (ir medžiagą, ir laukus) leidžia išreikšti tuo pačiu *energijos kiekiu* *matu*, net jei tiesiogiai ir netapatina visos materijos su energija.

Aplinkybė, kad fizikoje, kitaip nei aristoteliškojoje filosofijoje, materija apibūdinama ne kaip galimybė (*dunamis*), o kaip energija, veikimas (*energeia*), rodo ne tai, kad fizikos ir filosofijos sąvokos, nors šiaip dažnai nebendramatės, yra apskritai nesuderinamos, o tik tai, kad vadinamoji fizinė „materija“ – būtent dėl joje slypinčios ir niekaip į grynąją galimybę neredukuojamos „energiškos“ formos (kaip galbūt pasakytų Herakleitas, dėl „energiško“ *ugnies nuovokumo*) – yra iš prigimties aktyvi, liepsnojanti stichija. Pamatinį tikrovės tvarumą, kurio filosofai ikisokratiškai nesėkmingai ieškojo medžiagiškuosiuose elementuose, praslinkus pustrėčio tūkstančio metų fizikai įžvelgė būtent energijos tvarume, nusakomame energijos tvermės dėsnio.

Beje, būtent šiuolaikinės fizikos teorijos, sakytume, visiškai nauju lygmeniu reabilituoja pačioje kalboje paliudytą – žodžių vidinių reikšmių kristaluose išalusią – stichinę materijos sampratą, kurią aptarėme šio straipsnio pradžioje. Visų pavidalų ugnį mąstydami herakleitiškai – kaip liepsningą energiškąją visos tikrovės *žaliavą*, pagaliau kaip amžinai *žalią* ugninę tikrovės šerdį – minties žvilgiu išvystame archetipinį *pirmapradės žalia liepsna degančios ugnies* vaizdą, įkūnytą pranašiškosse tapybinėse Mikalojaus Konstantino Čiurlionio vizijose, kuriose iš dausų plieskia žali žaibai, prisimename degantį ir nesudegantį krūmą, minimą Senojo Testamento *Išėjimo* knygoje (*Iš 3, 2*), kartu su Arvydu Šliogeriu žvelgiame į žalią energiškąją Esmo liepsnovaizdį...

Besigrožėdami poetišku aktyvios, energiškos materijos vaizdiniu, turime pripažinti, kad pasyvios, absoliučiai inertiškos materijos samprata, regima filosofinėse materialistinio reduktyvizmo teorijose, yra ydinga iš esmės. Mat jei organinės, psichinės ir dvasinės tikrovės *sudėtingumas*, kurio ignoruoti ir „eliminuoti“ negali joks sveikai mąstantis žmogus, yra redukuojamas į mechaniškų inertiškos materijos elementų konfigūracijas bei virsmus, susiduriama su kuria nors iš dviejų problemų, kurių nė viena negali būti išspręsta pasitelkiant reduktyvizmą.

Viena vertus, jei teigiama, kad sudėtingumas kyla dėl to, kad pati materija savo giliausiuose pamatuose yra „gyva“, „organiška“, tada visiškai nereikalingas tampa pats redukuojantis judesys, o materijos sąvoka atsiskleidžia kaip perteklinė. Nesunku suvokti, kad jei tikrovės sudėtingumas „suvedamas“ į materijos sudėtin-

gumą, mes nieko nepaaiškiname, vieną sudėtingą dalyką paprasčiausiai *pakeisdami* kitu: juk neaišku, kuo materija, kuri pripažįstama kaip iš prigimties sudėtinga („gyva“, „organiška“ ir pan.), yra aiškesnė už pačią sudėtingą (taip pat iš prigimties „gyvą“ ir „organišką“) tikrovę, kurios sudėtingumui aiškinti materijos sąvoka ir pasitelkiama.

Kita vertus, jei teigiama, kad pati materija nėra sudėtinga, o tikrovės sudėtingumas *emerđžentiškai* kyla kaip tam tikrų inertiškos materijos dalelių grupavimosi rezultatas (epifenomenas), mes vien konstatuojame sudėtingumo atsiradimo faktą, bet nepaaiškiname, *kodėl* jis kyla. Juk akivaizdu, kad jei pati inertiška materija neslepia savyje sudėtingumo potencijų, kartu su inertiškos medžiagos dalelėmis dar būtina postuluoti tam tikrą neišvengiamai egzistuojantį *dėsni* (Aristotelio terminais kalbant, sujungiantį ir formaliosios, ir veikiančiosios priežasties aspektus) – *dėsni*, numatantį ir nusakantį emerđžentinį sudėtingumo atsiradimą grupuojantis inertiškos medžiagos dalelėms. O tai iš esmės reiškia, kad postuluodami inertišką materiją mes ir vėl nepasiekiamo jokio tikslo: juk postuluoti *dėsni*, nusakantį sudėtingumo kilimą, visiškai įmanoma ir nepasitelkiant materijos sąvokos.

Dar vienas labai gilus ir sunkiai išsprendžiamas prieštaravimas, būdingas materijos sąvokai, atsiskleidžia apmąstant dviejų rūšių santykius: *materijos* ir *informacijos* santykį bei *formas* ir *informacijos* santykį. Atsižvelgiant į tai, kad informacija yra ideali, o ne materialinė (ir šiuo atžvilgiu priešpriešintina materijai), be to, informacijos sąvoka ir turinio sąvoka yra beveik sinoniminės (juk informaciją mes dažniausiai suvokiame kaip vienokį ar kitokį turinį), verta atkreipti dėmesį ne tik į šiame straipsnyje jau minėtą iš pirmo žvilgsnio gana keistai atrodantį pasakymą „aukštos materijos“ (nurodantį į labai abstrakčius mąstymo *turinius* ar sudėtingus, nelengvai mąstomus *dalykus*) – pasakymą, sakytume, besipriešinantį kasdienei intencijai, kad materija, kaip ir kiekvienas grindžiantis pagrindas, privalanti būti *žemai*, ant *žemės* ar – dar radikaliau sakant – pati privalanti būti *žemė*, netgi *Motina Žemė*, bet ir netreniruotą protą intriguojančius *turinio* (turint omenyje *mąstymo* ar *kalbėjimo* turinį) sąvokos įvardijimus kai kuriose naujosiose kalbose.

Pavyzdžiui, anglų kalboje, be žodžio *content*, kuris mūsų dabar nedomina, mąstymo ar kalbėjimo turiniui įvardyti dažniausiai vartojamas žodis *matter* (plg. dar angl. *subject matter* – „dalyko turinys“, „svarstomas dalykas“), kuris, akivaizdu, nukopijuotas nuo lotyniško žodžio *materia*, vartoto mąstymo ar kalbėjimo turinio reikšme. Ši lotyniško žodžio *materia* reikšmė, davusi pradžią ir angliškajam *matter*, taip pat vartojamam turinio reikšme (nors, kaip visi puikiai žinome, minėtas angliškas žodis, pavartotas kita reikšme, gali – kaip ir lotyniškas jo provaizdis *materia* – įvardyti ir filosofinę ar fizinę materiją), atspindi specifinę daiktavardžio *materia* vartoseną Antikoje ir ypač Viduramžiais rašytuose gramatikos ir logikos veikaluo-

se. Juose abstrakti gramatinė ar loginė forma būdavo priešpriešinama konkretiems turiniams, lyg materialiai masė „įliejamiems“ į vienos ar kitos gramatinės paradigmos formą ar tam tikrą loginę formą (tarkime, silogizmo formą).

Prisimindami tai, ką pasakėme aptardami *matricos* sąvoką, nesunkiai galime įžvelgti, kad gramatinės ir logines formas mūsų nagrinėjamame kontekste pravartu suvokti kaip atitinkamai kalbėjimo ir mąstymo *matricas*, stereotipus – „kietas“ formas, į kurias „įliejamas“ kalbėjimo ar mąstymo turinys. Būtent šiuo atžvilgiu tampa svarbus *formos* ir *informacijos* sąvokų santykis bei pačios informacijos sąvokos ambivalentiškumas: turint omenyje, kad informacija yra tai, kas supilama į formą, kitaip tariant, „skysta“ vienokio ar kitokio informatyvaus turinio masė, kuria užpildoma „kieta“ gramatinė ar loginė *matrica*, būtent vaizdi sąsaja tarp informacinio turinio ir skystos „materialios“ masės, kuriuo užpildoma kieta *matricos* forma, leidžia suvokti semantinį ryšį tarp *informacijos* ir *materijos* sąvokų. Vadinasi, informacija, kaip mąstymo ar kalbėjimo *turinys* (*materia*, *matter*), gali būti suvokiama kaip tai, ką „*turi*“ užpildyta kieta *matricos* forma.

Nors informacija, kaip aktyvus užpildantysis pradas, turėtų būti mąstoma kaip „vyriška“, o savo ruožtu kieta *matrica*, kaip pasyvus užpildomasis pradas, turėtų atrodyti kaip „moteriška“, žvelgiant kiek kitu kampu, semantinė „skystos“ materijos ir „kietos“ *matricos* koreliacija su vyriškumu ir moteriškumu apsiverčia: *matrica*, būdama kieta *forma*, skystos ir pasyvios (taigi „moteriškos“) materijos masės atžvilgiu atsiskleidžia kaip aktyvi, aktyviai ją formuojanti, taigi „vyriška“. Tad pusiau juokais galėtume pasakyti, kad minkštos masės materija ir kietos formos *matrica* – tai dvi tarpusavyje sąveikaujančios materijos atmainos, kurios abi, apskritai žvelgiant, būdamos veikia moteriškos (motiniškos) nei vyriškos (tėviškos), tarpusavio sąveikos metu viena kitos atžvilgiu pakaitomis – ir dar priklausomai nuo rakurso, kuriuo žvelgiame į jų abiejų sąveiką – atskleidžia „vyrišką“ aktyvumo aspektą.

Sakytume, sugriūva įprastinė metafizinė schema, aprašyta dar Aristotelio ir nusakanti, kaip „vyriška“ forma substancijoje sąveikauja su „moteriška“ materija: ką tik išnagrinėtame pavyzdyje sąveikauja ne forma ir materija, o veikia dvi materijos rūšys: priklausomai nuo mūsų interpretacijos bei požiūrio kampo, – „mažiau moteriška“ minkštos masės materija ir „labiau moteriška“ kietos formos *matrica* arba, priešingai, „labiau moteriška“ minkštos masės materija ir „mažiau moteriška“ kietos formos *matrica*.

Šis materijos ir *matricos* vaidmenų dviprasmiškumas, galų gale lemiantis ir pačios informacijos sąvokos ambivalentiškumą, kyla dėl to, kad tiek į materiją, tiek į formą, tiek ir į informaciją esame priversti pažvelgti iš dviejų perspektyvų: *kalbinės tikrovės perspektyvos* ir *užkalbinės tikrovės perspektyvos*. Žvelgiant iš

kalbinės tikrovės požiūrio taško, informacija atsiskleidžia kaip *materija* – į kietos formos matricą įliejamas skystos masės turinys, kuris matricos atžvilgiu neišvengiamai mąstomas kaip materialus. Tačiau, žvelgiant iš užkalbinės tikrovės požiūrio taško, informacija atsiskleidžia kaip *forma*, nes, nepriklausomai nuo informacijos abstraktumo ar konkretumo laipsnio, ji niekada nesukonkreteja iki tokio laipsnio, kad „materializuotųsi“ – pavirstų įprasta fizinės tikrovės medžiaga: fizinės materijos atžvilgiu informacija visada yra *ideali*, o ne materiali, taip pat ir pačius mąstymo turinius – įvairias mąstomas mintis – natūralu suvokti kaip vienokias ar kitokias *mintines formas*. Atsižvelgiant tiek į materijos, tiek ir į informacijos sąvokų ambivalentiškumą, galų gale tampa aiški ir tokių pasakymų, kaip „aukšta materija“ prasmė: „materija“ – dėl to, kad kalbame ne apie fizinę (užkalbinę), o būtent apie kalbinę (informacinio turinio) materiją, o „aukšta“ – todėl, kad mintyje turimas abstraktus, sunkiai mąstomas, arba prakilnus, pakylėtas nuo žemės, turinys.

Ką atskleidžia tokie samprotavimai? Ar materijos – nesuvokiamos ir niekaip neperprantamos tikrovės Motinos – sąvoką bei sampratą apskritai verta išlaikyti filosofinio mąstymo horizonte, juo labiau toliau plėtoti šiuolaikinėmis conceptualizavimo bei metodologinio pagrindimo priemonėmis, jei ši sąvoka tokia ambivalentiška, o materijos samprata, iš minkštos masės niekaip nenulipdoma į aiškios formos skulptūrą, sprogdina bet kokio logiškai neprieštaringo supratimo ribas?

Vis dėlto sakytiau, kad mąstyti apie materiją verta – kaip kad verta stebėtis jos nesuvokiamumu ir mįslingu ambivalentiškumu.

Juk materija – tai Motina, gimdanti ir savaisiais paradokais iš letargo išjudinanti mūsų mintis...

Gauta 2015 10 11
Priimta 2015 10 20

Literatūra

- Algra, K.; Barnes, J.; Mansfeld, J; Schofield, M. 1999. *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ashbaugh, A. F. 1988. *Plato's Theory of Explanation: A Study of the Cosmological Account in the Timaeus*. Albany: State University of New York Press.
- Barnes, J. 1979. *The Presocratic Philosophers*. 2 Vls. London: Routledge@Kegan Paul.
- Beekes, R. 2010. *Etymological Dictionary of Greek*, Vol. 2. By Robert Beekes. With the assistance of Lucien van Beek. Leiden–Boston: Brill.
- Belsey, A., 1995. “Matter”, in: Honderich, T. (ed.). *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford–New York: Oxford University Press, p. 539.
- Curd, P; Graham, D. W. 2008. *The Oxford Handbook of Presocratic Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Frisk, H. 1970–1973. *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*. Bd. 2. Heidelberg: Carl Winter–Universitätsverlag.
- Furley, D. J. 1987. *The Greek Cosmologists*, vol. 1: *The Formation of the Atomic Theory and Its Earliest Critics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Glare, P. G. W. 1983. *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Hussey, E. 1972. *The Presocratics*. London: Duckworth.
- Jaeger, W. (ed.). 1957. *Aristotelis Metaphysica*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. Jaeger. Oxonii: E Typographeo Clarendoniano.
- Kingsley, P. 1994. "Empedocles and his Interpreters: The Four Element Doxography", in: *Phronesis*, 39, p. 235–254.
- Kirk, G. S.; Raven, J. E.; Schofield, M. 1983. *The Presocratic Philosophers*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klein, E. A. 1966. *Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Dealing with the Origin of Words and their Sense Development thus Illustrating the History of Civilization and Culture. 2 Vls. Amsterdam–London–New York: Elsevier Publishing Company.
- Lacey, A. R. 1995. "Materialism", in: Honderich, T. (ed.). *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford–New York: Oxford University Press, p. 530–532.
- Lawson-Tancred, H. (ed.). 2004 (1998). *Aristotle. Metaphysics*. Translated with an Introduction by Hugh Lawson-Tancred. London: Penguin Books.
- Lewis, C. T.; Short, C. 1998 (1879). *A Latin Dictionary*. Founded on Andrew's Edition of Freund's Latin Dictionary. Revised, Enlarged, and in Great Part Rewritten by Charlton T. Lewis, PhD. Oxford: Clarendon Press.
- Liddell, H. G.; Scott, R.; Jones, H. S. 1996. *A Greek-English Lexicon*. Compiled by Henry George Liddell and Robert Scott. Revised and Augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the Assistance of Roderick McKenzie. Ninth Edition with Revised Supplement. Oxford: Clarendon Press.
- Long, A. A. (ed.). 1999. *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, W. D. (ed.). 1924. *Aristotle's Metaphysics*. A revised text with Introduction and Commentary by W. D. Ross. 2 Vls. Oxford: Clarendon Press.
- Stack, G. J. 2005. "Materialism", in: E. Craig (ed.). *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London and New York: Routledge, p. 633–635.
- Vaan, M. de. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- Waterfield, R. 2009 (2000). *The First Philosophers. The Presocratics and the Sophists*. Translated with Commentary by Robin Waterfield. New York: Oxford University Press.
- Мелюхин, С. Т. 1983. „Материя“, in *Философский энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, p. 354–355.

THE INSCRUTABLE MOTHER OF REALITY: THE FORMATION OF MATTER IN THE PHILOSOPHY OF CLASSICAL ANTIQUITY

Summary

The author of the article, drawing upon the data from the history of Classical philosophy and linguistics, presents an analysis of the formation of the concept of matter in the philosophy of Classical Antiquity.

In the first chapter of the article, a few preliminary remarks are given concerning with the differences of conceptual economy of the concept of matter in two different spheres – that of ideology and that of pure theoretical philosophy. In the author's opinion, the understanding of matter in ideologically oriented materialisms, such as the so-called dialectical materialism and the so-called historical materialism, serves certain ideological goals and has nothing or almost nothing to do with genuine efforts to elucidate the concept of matter and to grasp – in terms of pure philosophy and theoretical analysis of purely philosophical nature – the nature of matter and the conceptual economy of this concept. In the preliminary chapter of the article, the author also presents some observations concerning the narrowness and particularity characteristic of the analysis of matter (or materiality understood in various senses and from different angles of view) both in materialistically oriented analytic philosophy, driven by reductionistic agenda, and in materialistically oriented continental philosophy concerned mostly with practical (especially ethical and political) aspects of materiality and corporality.

In the second chapter, the author analyses the commonly held views about matter, characteristic of everyday consciousness, as well as the understanding of matter prevalent in the pre-philosophical stage of Classical culture. The author is of the opinion that the most informative corpus of data about the specific features of the understanding of matter in the earliest (pre-philosophical) period of Classical culture can be drawn from the history of language. Therefore, the etymologies of Classical Greek, Latin, and Lithuanian words, meaning matter, materiality, and other similar concepts, are discussed in connection with various possible lines of philosophical interpretation of presented linguistic data. The author shows the philosophical potential inherent in the language itself, even in its most archaic, pre-philosophical, layer, and even in the common, pre-terminological strata of everyday linguistic usage. The Latin words *materia* “matter (*also* subject matter as a thing under discussion); the raw material; the mother-stem of a tree; the cen-

trally located essential part of any living thing”, *matrix* “matrix, mother (thought of as giving birth, generating); womb, receptacle; hard form (stereotype); template (prepared in advance for some soft, liquid mass, or molten matter); pattern, form (either material or ideal); etc” (in connection with their common etymological ancestor, the Latin word *mater* “mother”), and *silva* “forest; felled trees, logs (*collectively*); the raw material”, the ancient Greek word *hulē* “forest; felled trees, logs (*collectively*); the raw material”, the Lithuanian words *medžiaga* “matter (*also* subject matter as a thing under discussion); felled trees, logs (*collectively*); the raw material”, *mediena* “felled trees, logs (*collectively*)”, *medis* “tree”, *medžias* “forest”, and other relevant lexical examples are examined at some length.

In the third chapter of the article, the author presents an analysis of the formation of the concept of matter in Presocratic and late Platonic philosophy. It is argued that the Presocratics, although lacking any definite, exactly articulated, concept of matter in, say, Aristotelian or late Platonic sense, each viewed their postulated principle (*arkhē*) of reality as some sort of material substance (sometimes thought of as inherently possessing some ideal, or spiritual, qualities). The author of the article stresses the conceptual relation between the Greek concept of *phusis* “nature”, commonly employed by the Presocratics, and the concept of *hulē*, which is evidently the ultimate source of the Latin word *materia*, understood as a philosophical term and coined by the Romans after *hulē*, although this latter word began its career as a clearly defined philosophical term only with the writings of Aristotle). The understanding of matter characteristic of the Presocratic Ionian philosophers (Anaximenes, Heraclitus, etc), the ancient Greek Atomists (Leucippus, Democritus, etc), and Empedocles is briefly touched upon in the context of the author’s analysis of the formation of the concept of matter in this period. After that is discussed the late Platonic notion of matter, presented in the *Timaeus* (in the context of a philosophical myth) as a very vague and inscrutable principle of reality. The late Platonic notion of “Receptacle” (the “Mother” and “womb” of all reality), which might be thought of as ingeniously combining the notion of matter, as a soft substrate of “hard” forms, and the notion of hard matrix, as a receptacle of “soft” material mixture under formation, might be viewed as a great step in the direction of Aristotelian understanding of prime matter. This inscrutable “Mother” of all Reality is given by Plato a lot of different and imprecise names, thus evading strict, non-ambivalent definition. Exemplifying a very significant milestone in the evolution of the concept of matter, the Platonic notion of “Receptacle” – and Plato’s understanding of matter in general, closely related to this vague notion – is given by the author of the article much more attention than all previous stages in the development of the concept of matter.

In the fourth chapter of the article, the author discusses the Aristotelian understanding of matter. The Aristotelian theory of matter is viewed as a pinnacle and ultimate expression of Classical Greek thinking about matter. The prime matter, thought of as matter *par excellence* and the purest exemplification of the principle of matter as such, is understood by Aristotle as pure potentiality and contrasted with the conceptually opposite principle of form, that is, the principle of pure actuality. Therefore, the Aristotelian concept of prime matter might be viewed as some kind of a liminal concept (or a conceptual limit), that enables the human mind to think about substances and is employed in order to grasp the difference between substance and its form. The difference between the Aristotelian concept of prime matter and that of secondary matter is also briefly discussed by way of analogy. It is argued that the Aristotelian understanding of matter is significantly removed from the everyday experience of materiality, substantiality and corporality. It is, therefore, somewhat counterintuitive for most people lacking philosophical training, but, nevertheless, despite its counter-intuitiveness – and, arguably, namely for that very reason – it has become part of a very powerful and universal conceptual tool that might be productively employed in the analysis of various and very different manifestations of reality.

In the fifth chapter of the article, the author, combining and synthesizing the results achieved in all previous chapters, somewhat extends the Aristotelian understanding of matter and projects it into the context of contemporary science, thus revealing a few contradictions inherent in the very concept of matter. First of all, attention is drawn to the fact that matter, as it is understood in contemporary physics, is almost synonymous with energy, while the Aristotelian concept of matter underscores its closest affinity to the concept of potentiality (thought of as a polar opposite with respect to the concept of actuality, that is, the concept of form). Secondly, the concepts of matter and matrix, after closer analysis, reveal both mutual conceptual proximity and conceptual opposition: in different conceptual contexts, each one of them – both matter and matrix – although usually understood as different types or aspects of matter (the etymology of both two words, linking them to their common source, the word *mater* “mother”, testifies to their conceptual relation) might acquire an aspect of form (and, so to speak, “masculinity”) in relation to its conceptual counterpart. Thus, viewing them from different interpretative angles and in different conceptual settings, we notice that both *matter* and *matrix* might appear, if not as a “mother” and a “father” with respect to its “conjugal” counterpart, yet, surely, as a “*more motherly*” mother and “*less motherly*” mother in relation to its “spouse” – and changing places in different conceptual settings. Thirdly, we notice

that our commonly used English expressions, such as the “*subject matter*” (and similar others), which underscore the conceptual relation between the meaning of the word *matter* (thought of as referring to some sort of *subject* of thought or speech) and the idea of the “material” content of a grammatical or logical form, are used to express the notion of *information* (thought of as a material mass “poured” into some sort of “matrix” as a “hard” form). Therefore, information, the nature and essence of which is, necessarily, of an ideal, abstract, and formal (that is, strictly *immaterial*) kind, in some conceptual settings appears as something *material* – as a material mixture poured into a matrix as a hard “form”, despite the fact that the pieces of information themselves might be viewed as *mental forms* (that is, ideal entities constituted in the process of thinking).

The conclusion is made that the concept of matter, which is the result of long conceptual evolution in linguistic prehistory, Classical times and afterwards, is irremediably vague notion, yet, nevertheless, very conducive to productive philosophical thought: the very paradoxes of this concept exert a benign effect on human thinking, liberating it from its stupor.

KEYWORDS: matter, matrix, Latin language, ancient Greek language, Lithuanian language, etymology, philosophy of Classical Antiquity, the Presocratics, Plato, Aristotle, modern physics, conceptual paradoxes.